

NR 4 2009

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Professor Anna Christina Ulfsparré, Lund

Innehåll

	Sid.
Magnus Andersson & Björn Nilsson: Döserygg och Skegriedösarna – Megalitgravar på Söderslätt i ny belysning	1
Harald Anderson: Heliga Kors och S:t Laurentius kyrkor i Ronneby	16
Ola Magnell: Den urbana borgen och den lantliga staden – djurhållning och kost i det medeltida Sölvesborg	20
Anna Maria Göransson: Dopfunten i Malmö S:t Petri kyrka och Jörgen Steenhugger	25

Tidskriften Ale utges med stöd från Vetenskapsrådet

TRYCKTJÄNST I ESLÖV HB, 2009

Döserygg och Skegriedösarna

– Megalitgravar på Söderslätt i ny belysning

Av Magnus Andersson, fil.dr, arkeolog & Björn Nilsson, fil.mag., arkeolog

Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund

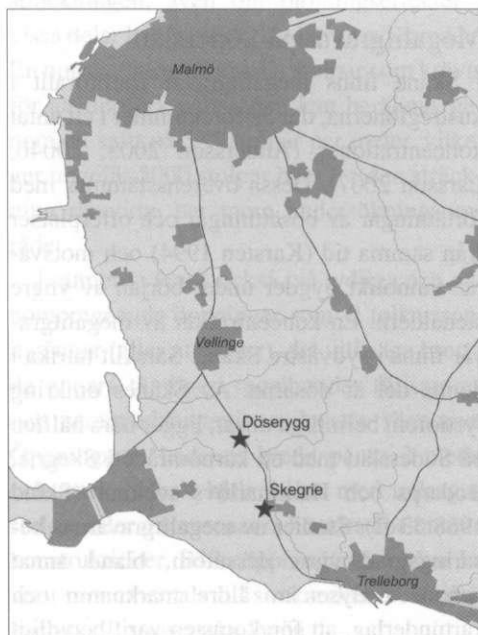
Med anledning av Vägverkets planer på ombyggnad av den tungt trafikerade E6:an mellan Vellinge och Trelleborg till motorvägsstandard har arkeologiska undersökningar utförts vid Södra Håslöv och Skegrie. Utgrävningarna har resulterat i omfattande lämningar efter bland annat ett flertal dösar och andra megalitiska strukturer, en palissadkantad väg, stenpackningar, rituella nedläggelser i våtmark och i gropar. Något liknande har aldrig tidigare påträffats i Norden och platserna bidrar till en helt ny bild av den yngre stenålderns samhälle, hur detta var organiserat och uppbyggt.

Monument av sten

För mer än 6000 år sedan började människor inom stenålderssamhällena i Västeuropa bygga monument och gravar av stora stenar, så kallade megalitmonument eller megalitgravar (av grekiskans *mega*, stor, och *lithos*, sten). Mer eller mindre komplicerade monument och -gravar förekommer utmed hela Västeuropas kust, på de Brittiska öarna och i Medelhavsområdet (Burenhult 1999). Mest kända är Stonehenge i England, Newgrange på Irland och de långa stenraderna i Carnac i Frankrike. I Sydskandinavien finns megaliter framförallt i Danmark, men även i Skåne, utmed den svenska västkusten och i Falbygden.

I Sydskandinavien uppfördes megalitgravar i början av den yngre stenåldern för mellan 5600 och 5300 år sedan (Tilley 1999:3). Gravarna är byggda av stora obearbetade stenblock och brukar delas in i dösar och gånggrifter. Dösen består av flera stenblock som bildar en gravkammare. Gravkammaren ingår i en rektangulär eller rund hög av jord och sten – långdös respektive runddös – som avgränsas av liggande eller resta stenar. Gånggriften i sin tur är en vidareutveckling

av dösen, där kammaren försetts med en täckt gång in till gravrummet. Dösarna räknas i första hand som gravplats för en person, men kan ibland ha använts för flera begravningar. Gånggrifterna däremot var alltid avsedda för flera personer, kanske gårdens folk eller en ätt.

Sydvästra Skåne med Döserygg och Skegrie markerade.

Megalittraditionens utbredning i Europa.

Megalitgravar på Söderslätt

I Skåne finns megalitgravar framförallt i kustregionerna, där de förekommer i ett antal koncentrationer (Andersson 2003, 2004b, Larsson 2007). Dessa överensstämmer med förtätningar av bosättningar och offerplatser från samma tid (Karsten 1994) och motsvarar sannolikt bygder under början av yngre stenåldern. En koncentration av megalitgravar finns i sydvästra Skåne. Särskilt talrika i denna del är dösarna. Av Skånes omkring fyrtiofem befintliga dösar, ligger nära hälften på Söderslätt med ett kärnområde i Skegrie, Bodarps och Hammarlövs socknar (Sköld 1968:33 ff). Studier av megalitgravarnas bevaringsgrad visar dessutom, bland annat genom analyser av äldre marknamn och kartunderlag, att förekomsten varit betydligt större. Beräkningar anger att det bara för ett

par, tre hundra år sedan fanns kvar nära hundrafemtio megalitgravar inom Oxie, Skytts och Vemmenhögs härader (Sandén 1995, Larsson 2007). Trots denna megalittäthet har inte en enda av dem undersökts arkeologiskt i modern tid.

Men när Vägverket nu planerar bygga om den tungt trafikerade E6:an mellan Vellinge och Trelleborg på Söderslätt i sydvästra Skåne till motorvägsstandard har vi arkeologer fått möjlighet till nya inblickar i denna megalitrika miljö. Under åren 2006–2008 genomförde Riksantikvarieämbetet UV Syd arkeologiska undersökningar utmed den planerade vägsträckan. På två platser, *Döserygg* och *Skegrie*, framkom betydande lämningar från yngre stenålder med bland annat resterna efter ett stort antal megalitgravar.

Döserygg

Under myllan, ett döslandskap

Mest uppseendeväckande var det vi hittade vid den lilla byn Södra Håslöv. Redan i samband med förstudierna inför undersökningarna upptäcktes på en karta från 1770-talet en mörk avlång fläck med fyra prickar i mitten, mitt ute på en åker. Platsen kallades på kartan för »Döserygg». Man behöver ju inte vara »raketforskare» för att fatta misstankar om att markeringen sannolikt indikerade en bortodlad megalitgrav, av namnet och formen att döma troligen en dös. Men även om det ovan mark inte finns något kvar, vet vi att det under mark nästan alltid finns några spår bevarade.

Vi förväntade oss alltså resterna efter en dös. Det är nämligen så de framförallt förekommer i Skåne idag, en och en, utkastade som ensamma öar i åkerlandskapet. Men markeringen på kartan rörde inte bara *en* dös, utan ett helt döslandskap. Under matjordstäcket fanns resterna efter inte mindre än 20 dösar!

Dösarna hade skadats i olika grad men var ändå förvånansvärt väl bevarade. Så gott som samtliga vägg- och takblock i kammarkonstruktionerna liksom kantstenarna var borta. Flertalet dösar omgärdades dock av ett brätte småsten som lagts i en rektangulär form kring gravmonumenten. Merparten av dessa var helt intakta och avslöjade tydligt var dösarna en gång stått. Luckor och hålrum i brättena och mörka avtryck i jorden visade var kantstenarna varit placerade. I de flesta av dösarna fanns också rester av den hög som ursprungligen täckt gravkammaren. Själva gravkammarna gav sig till känna genom avtryck efter kammarblocken. I en av de större långdösarna avslöjade stenavtrycken en konstruktion som varit avdelad i två rum med en gravkammare i vardera. Dösar med mer än en kammare är ovanliga i Sverige. Bara en är känd sedan tidigare. Även denna har två kammare och ligger på Söderslätt, närmare bestämt nordväst om Maglarp i Skegrie socken (RAÄ 3).

I dösarna hittade vi massor av intressanta fynd. Vanligast förekommande var föremål av flinta, framför allt yxor, skrapor och spån. En betydande andel av flintföremålen uppvisade skador som tyder på medveten destruktion. En ansevärd mängd var dessutom brända. Vi hittade också mycket keramik av varierande typ och kvalitet. De flesta fynden framkom kring gravkammarna och intill kantstenarna. Några spår av mänskliga kvarlevor påträffades tyvärr inte, vilket enkelt kan förklaras med att bevaringsförhållandena för organiskt material är generellt dåligt på platsen.

Sammantaget tyder fyndmaterialet och ¹⁴C-dateringar på aktiviteter framförallt i samband med att dösarna uppförs på platsen under början av yngre stenålder, men också att gravmonumenten haft en stor betydelse även senare under den yngre stenåldern.

Vägen genom döslandskapet

Förutom alla dösarna var det kanske mest uppseendeväckande två parallella stenfyllda rännor som löpte i nordsydlig riktning över hela undersökningsytans längd. Allt eftersom vi schaktade fram dem blev deras sträckning allt tydligare och vi började snart diskutera om de inte kunde utgöra begränsningen på en väg. Bredden mellan rännorna varierade mellan 3 och 8 meter. Vi kunde följa dem i närmare 640 meter för att se dem försvinna utanför undersökningsområdet i båda riktningar utan att avslöja varken någon början eller slut.

Utgrävningen visade att det stått tätt ställda stolpar och ställvis resta stenar i rännorna. Stolparna hade grävts ner med ett varierande djup på mellan 30 och 80 cm och stabiliserats med stora mängder sten. Diametern på stolparna varierade mellan 15 till 25 cm. Variationen i djup på rännorna och tjocklek på stolparna kan betyda att palissaden varierat i höjd och kraftighet i olika etapper av sträckningen, även om plöjningseffekter i vissa delar kan ha påverkat bevarandegraden. En uppskattning av antalet stolpar som krävs för att uppföra palissaden kan beräknas genom ett snitt på 3–5 stolpar per meter, vilket ger ungefär 5000 stolpar bara för den sträckning rännorna har inom undersökningsområdet.

I rännorna fanns också två tydliga och genomgående öppningar som vi tolkar som ingångar (eller utgångar), det vill säga brott i de annars tämligen regelbundet följsamma och sammanhängande stolpsatta rännorna. Öppningarna hade en bredd på ca 2 meter och markerades i båda fallen med indragna stolpar eller resta stenar och andra anslutande konstruktioner. Båda öppningarna verkar ha varit monumentala till sin karaktär och lokaliserats till strategiska lägen.

I rännorna hittade vi rikligt med yxtill-

Exempel på fynd från dösarna. Överst två flintyxor och underst några skärvor keramik. Foto: Henrik Phil.

verkningsavslag, yxfragment, skrapor och mycket bränd flinta. Dessutom fann vi flera sönderslagna slipstenar för slipning av yxor. Fyndmaterialet och dateringarna tyder på samtidighet med dösarna.

Rännorna med sina tätt ställda stolpar tillhör sannolikt den första anläggningsfasen på Döserygg och var kanske också det som först manifesterades på platsen tillsammans med de första dösarna. Mellan rännorna fanns utmed hela sträckningen endast ett fåtal anläggningar. Några fundament till resta stenar, enstaka stenpackningar och några få härdar.

Att notera angående de senare är att de i samtliga fall innehöll mängder med brända flintbitar, något som ofta sätts i samband med rituella aktiviteter (exv. Larsson 2000).

Det är helt uppenbart att dösarna och rännorna har anlagts i förhållande till varandra. Dösarna låg tydligt orienterade utmed och på ömse sidor om rännorna. Rännorna utgör på det sättet inte en avgränsning i bemärkelse av inhägnad. I nuläget tolkar vi konstruktionen som en palissadkantad väg som går genom gravområdet. Kanske kan vi tala om en processionsväg eller ett sätt att avskilja de förbi-passerade levande från de döda i gravarna. Huruvida vägen fortsätter åt norr och söder mot andra megalitgravsområden eller viker av och löper runt den höjdrygg som Döserygg utgör är ännu en öppen fråga. Svaret får sökas genom framtida forskningsinsatser.

Hursomhelst är tanken att det skulle röra sig om en väg tilltalande och lite kittlande. Kopplingen mellan mer eller mindre manifest utformade gravar, ofta från flera perioder, och särskilt betydelsefulla vägavsnitt får idag anses vara väl underbyggd inom arkeologin (jfr exv. Rudebeck 2002). Palissadvägen följer sträckningen för den gamla landsvägen mellan Trelleborg och Malmö med anor från åtminstone 1600-talet. Det är frapperande att ett flertal dösar ligger omedelbart utmed denna landsväg vid Maglarp, Skegrie, Håslöv, Vellinge och vidare i riktning upp mot Malmö. Möjligen utgör landsvägen en urgammal transport- och kommunikationsled som sammanbinder megalitgravarna i området. Den palissadkantade vägen på Döserygg skulle kunna vara en del av denna led som manifesterats på detta monumentala sätt där den passerade gravområdet. Värt att notera är dessutom att platsen ligger lokaliserad till ett vägskäl. Vägskäl och vägkorsningar har varit naturliga mötespunkter och anses ofta ha utgjort symboliskt laddade platser (jfr Rudebeck 2002).

Den palissadkantade »vägen» sedd från norr efter det att matjorden tagits bort och en del av den västra rännan efter utgrävning. I rännan fanns tydliga avtryck efter stolpar som varit stabiliserade med mängder av sten. Foto: Conleth Hanlon/Björn Nilsson.

Stenar på rad och kultiskt rum

Tydligt orienterade efter palissadvägen var också flertalet rektangulära och sammanhängande dikesliknande mörkfärgningar som följde vägen utmed hela den västra rännans kant. Dessa skulle efter närmare undersökning visa sig vara fyndfattiga men innehålla fundament till och avtryck efter stora stenar som stått resta på rad utmed palissadvägen. Stenavtrycken fördelade sig företrädesvis i grupper om två och fyra men förekom även i längre sammanhängande täta serier om sju till tio stycken. Storleken varierade från allt mellan 0,5 upp till 1,5 meter i diameter. Antalet har uppgått till åtminstone 300 stycken bara inom undersökningsområdet.

Att stenar stått resta på det här sättet endast utmed palissadvägens ena sida ger bilden av en »fasad» ut mot våtmarken i väster

och en antydning om att anläggningen i något avseende haft en orientering även i öst-västlig riktning. Företeelsen med resta stenar i långa rader på det här sättet är sedan tidigare

inte känd i Skandinavien. Närmaste parallellerna hittar vi på de Brittiska öarna och i Frankrike och platser som Avebury (exv. Smith 1965, Harding 2003) och Carnac (exv. Burl 1993, Roughley m.fl. 2002).

Fundament till och avtryck efter resta stenar förekom nu inte bara utmed palissadvägen utan på flera ställen inom undersökningsområdet. De påträffades både som solitärer och i grupper, bland annat i anslutning till och omkring gravmonumenten. På en del ställen låg till och med stenarna omkullvälta kvar på plats. Kanske har de utgjort avdelare eller gränsmarkeringar mellan dösarna som någon form av »tomtgränser» för olika gårdars eller familjers gravvårdar.

En annan anläggning värd att nämna var lokaliserad till undersökningsområdets centrala delar. Där vägen gjorde en liten sväng över ett mindre krön fanns som en integrerad del av vägen ett hårt packat stenparti, som liknade ett golv. Hålrum utmed stenpackningens kanter avslöjade att det sannolikt stått resta stenar där. Ett större stenfritt parti i anläggningens mitt kan ha varit plats för ett större block. Stenpackningen bildar ett öppet men ändå avgränsat rum mitt i palissadvägen. Kanske kan anläggningen ha fungerat som kultrum eller kulthus där det som varit placerat i mitten varit av betydelse, kanske någon form av helig sten eller »altare».

En gräns mellan land och vatten

Döserygg ligger på vad som en gång varit ett näs intill en forntida våtmark eller sjö. Idag kan vi inte se några spår efter våtmarken, eftersom den dikats ut och torrlagts. Vid den gamla strandkanten fann vi flera intressanta saker. Där fanns bland annat en långsträckt mer eller mindre tät stenpackning, ställvis vällagd i återkommande kvadratiska formationer, som utgjorde en gräns mellan land och vatten. Stenpackningen såg ut att vara anpassad efter topografin och det är möjligt

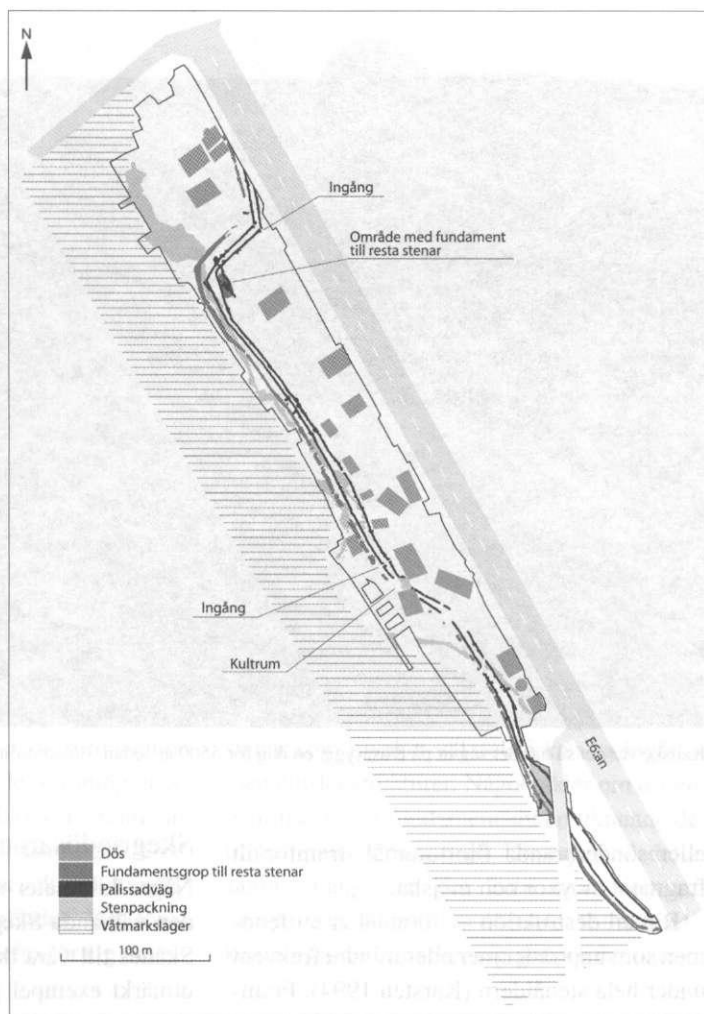
att den har fortsatt runt om hela näset. Vi kunde följa den överallt där våtmarken sköt in i undersökningsområdet, motsvarande en sträcka på närmare 500 meter. I anslutning till stenpackningen fanns på några ställen små stenfundament som stack ut i den forntida våtmarken. Möjligen har här funnits bryggor ut från land.

Mest förbryllande med stenpackningen var att den på ett par ställen skar palissadvägen. Samtidigt kunde palissadvägsrännorna tydligt skönjas vid skärningspunkterna vilket tyder på att palissaden varit befintlig när stenpackningen anlades. Funktionen är inte helt klar men de stratigrafiska förhållandena talar för att stenpackningen är anlagd efter palissadvägen och dösarna, men ändå under platsens aktiva tid. Den tolkning som just nu har företräde är att det handlar om en skoning av våtmarken som skett i samband med en översvämning och att man försökt rädda de våtmarksnära anläggningarna från ett stigande vattenstånd.

Offer i vått och torrt

I våtmarken hittade vi flera fynd som kan dateras till yngre stenålder. Det var framförallt föremål av flinta, bland annat flera flintyxor och massor av skrapor, av vilka en del utsatts för destruktion eller bränts sönder i bitar. I den centrala delen av undersökningsområdet, där en av dösarna låg precis i våtmarkskanten, hittade vi strax intill dösen, ute i våtmarken, två nedsatta lerkärl med brända djurben. Keramiken är av tidig trattbägartyp med enkla intryck under mynningen och vulster och kan dateras till början av yngre stenålder. I anslutning till lerkärlen framkom mängder av flintföremål, bland annat flera koncentrationer av skrapor. Fynden från våtmarken tolkar vi som medvetna deponeringar eller offernedläggelser.

Fenomenet med offernedläggelser i våtmark är känt från stora delar av förhistorien,

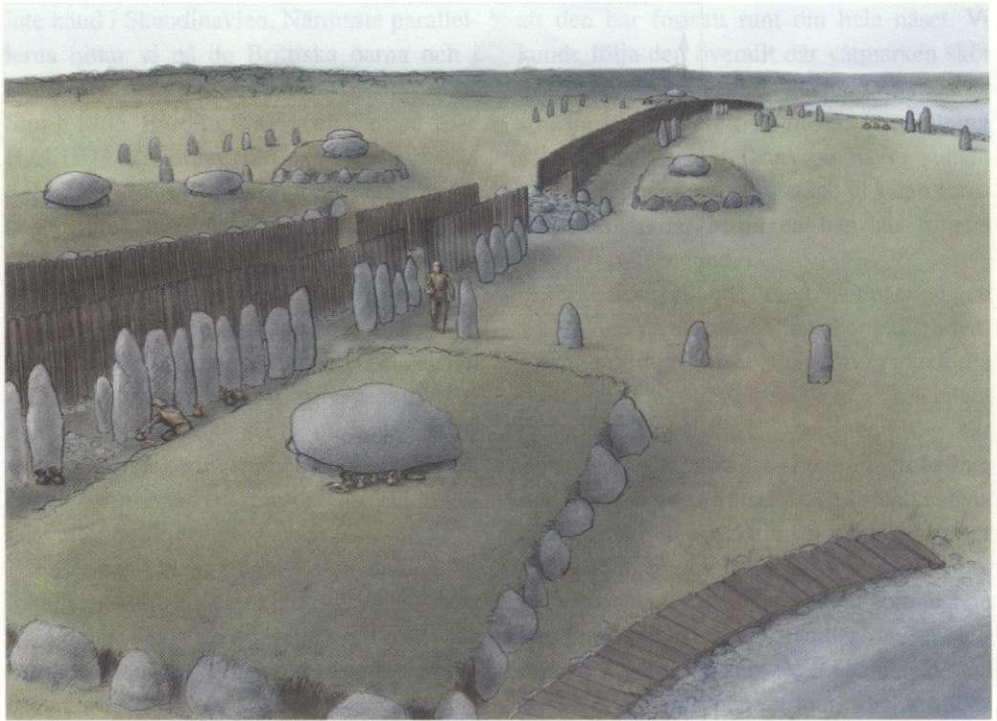
Schematisk plan över undersökningsområdet med dösarna, palissadvägen och andra företeelser utmärkta. Illustration: Henrik Pihl.

inte minst yngre stenålder. Dessutom verkar kult- och offerplatser med nedläggelser i våtmarker öka betydligt under just början av yngre stenålder, det vill säga samtidigt som megalitgravar börjar uppföras i Sydskandinavien (Karsten 1994, Koch 1998, Andersson 2004a).

Nu var det inte bara i våtmarken vi kunde spåra olika slags offerhandlingar. Dessa förekom även på »torra land». I ett par gropar i anslutning till öppningarna i palissadvägen fann vi deponerade keramikkräml tillsammans

med mängder av flintavslag och delar av yxor. I en grop strax intill en av dösarna hittade vi närmare fyrtio nedlagda flintskrapor i en tät koncentration. Flera av skraporna låg staplade på varandra som om de ursprungligen blivit nedlagda i gropen i en korg eller skinnpung. I samma grop framkom även mängder av avslag och fragment av slipade flintyxor samt en del keramik.

Precis som i våtmarken påträffades även på ett flertal ställen i anslutning till dösarna koncentrationer av medvetet sönderslagna

Kanske var det så här det såg ut på Döserygg, en dag för 5500 år sedan. Illustration: Staffan Hyll.

eller sönderbrända flintföremål, framförallt fragment av yxor och mejslar.

Rituell destruktion av föremål är ett fenomen som uppträder mer eller mindre frekvent under hela stenåldern (Karsten 1994). Framförallt verkar elden ha varit viktig, kanske på grund av dess transformerande roll och dess symboliska betydelse både i sakrala och profana sammanhang. Bränning av flinta ger en direkt audiovisuell upplevelse. Under bränningen genomgår flintan en rad förändringar. Till exempel krackelerar den och spricker sprakande upp i bitar samtidigt som den snabbt byter färg till vit (jfr Nilsson & Hanlon 2006:172). Vid en jämförelse är likheten med kremationen av en människokropp slående (jfr Larsson 2000:101), varför man skulle kunna se bränning av flinta som ingående i någon form av övergångsrit, *rite de passage* (van Gennep 1909, 1960).

Skegriedösarna

Några kilometer söder om Döserygg står den välkända Skegriedösen. Dösen är en av Skånes till våra dagar bäst bevarade och ett utmärkt exempel på en långdös. Dösen berörs inte direkt av motorvägsplanerna. Det gör däremot ett område ca 50 meter väster därom och som vi därmed fick möjlighet att undersöka. Undersökningen visade att Skegriedösen inte var den enda dösen på platsen. Några tiotal meter nordväst om den befintliga dösen, ett litet stycke nedför en svag sluttning mot en forntida våtmark, upptäcktes spåren efter ytterligare en dös. Trots att dösen till stora delar var förstörd kunde flera intressanta detaljer urskiljas. Gravkammaren hade varit uppbyggd av tre väggblock. Väggblocken hade stått så att de bildade ett rektangulärt gravrum. Inne i kammaren fanns ett stenlagt golv på drygt en kvadratmeter. Som

Skegriedösen sedd från nordväst. Dösen är ett utmärkt exempel på hur en långdös kan se ut. Idag står den i ensamt majestät, men har tidigare haft sällskap av åtminstone ytterligare en dös. Foto: Thomas Hansson.

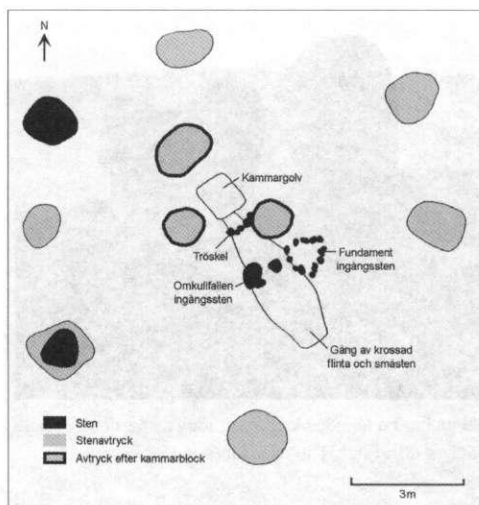
en ingång och tröskel till gravkammaren mot sydöst låg fyra plana stenar. In till kammaren ledde en smal, vällagd gång av krossad flinta och småsten. Tyvärr påträffades inga bevarade skelettrester i gravkammaren, men vi får anta att det begränsade kammarrummet varit avsett för endast en person som sannolikt varit placerad i sittande ställning med ryggen mot ett av kammareblocken. Kammarommet omgärdades av en stenpackning och ett stenbrätte i vilket flera avtryck och fundament efter kantstenar påträffades. Det förefaller som om det i en första fas rör sig om en

runddös som möjligen byggts ut till en långdös. Fyndmaterialet i dösen var sparsamt och bestod framförallt av flintavslag och keramik, en sjöborre och en flintyx.

Utöver dösen framkom på ett flertal ställen fundament efter enstaka och parvis resta stenar som mycket väl också kan ha ingått i megalitiska strukturer. Något söder om dösen påträffades två fundamentsdiken liknande de utmed palissadvägen på Döserygg. I detta sammanhang kan det även vara värt att nämna den befintliga dösens västra kantkedja. Denna utmärker sig genom fyra stora

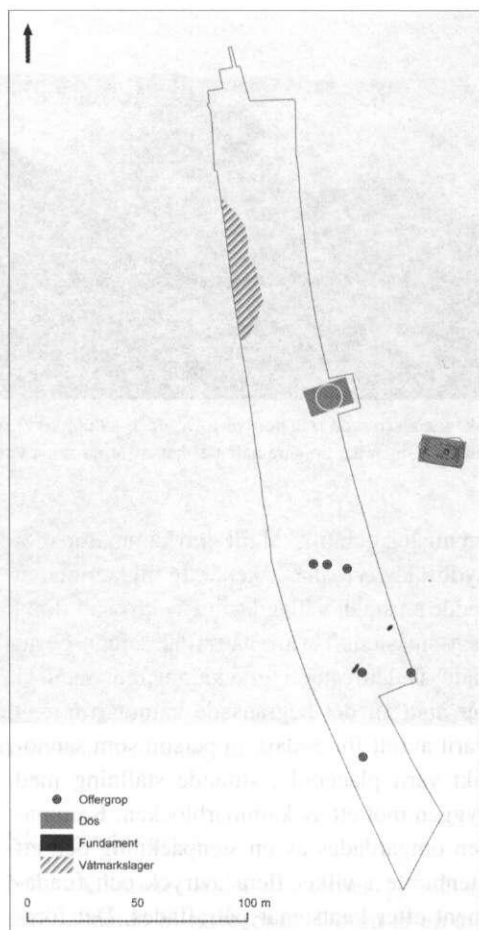
Från Skegriedösen var det bara ett stenkast till den nypupptäckta dösen. Foto: Cecilia Cronberg.

Schematisk skiss över grundplanen i den »nya» dösens första fas som runddös. Illustration: Thomas Hansson.

stenblock, delvis separerade från de övriga stenarna i kantkedjan. Likheterna med fundamentdikena på Döserygg gällande såväl stenarnas dimensioner som antalet är slående. Det kan även vara värt att notera riktningen på kanstenarna som i mycket överensstämmer med de två fundamentdikena inom undersökningsytan. Möjligheten att de kan ha ingått i en sammanhängande megalitisk struktur liknande den utmed palissadvägen på Döserygg kan inte uteslutas.

Till de yngre stenålderslämningarna i Skegrie kan också räknas ett antal gropar med nedlagda föremål, vilka vi tolkar som rituella depositioner eller offer. Många av groparna var väldigt fyndrika. Som exempel kan nämnas att det i en och samma grop, med en storlek av ca en meter i diameter och 0,3 meter djup, påträffades över sju kilon slagen flinta, rikligt med keramikskärvor samt en mindre mängd brända ben. Flintan består huvudsakligen av avslag och avfall, men i materialet finns också delar av ett flertal slipade yxor, flera skrapor och en tvärpil. Bland keramiken finns skärvor från både fint

Schematisk plan över undersökningsområdet i Skegrie med förhållandet mellan den befintliga dösen och den nyupptäckta dösen samt övriga anläggningar. Illustration: Kenneth Stark.

ornerade trattbägare och oornerade grova förrådsdösar samt från flera olika lerskivor ornerade med pinnintryck och vågband. De brända benen förefaller uteslutande vara från djur.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att undersökningen i Skegrie, precis som på Döserygg, visar att dösa inte är solitära. De förekommer flera tillsammans och dessutom i sammansatta miljöer och med andra typer av strukturer. Omfattningen skiljer sig

naturligtvis påtagligt åt mellan platserna, liksom delvis arten av aktiviteter. På Döserygg framkom t.ex. många rituella nedläggelser i våtmarken. I Skegrie kunde sådana nedläggelser inte påvisas, utan fanns istället uppe på plåtåkrönet. Nu ska det emellertid tilläggas att det är begränsade ytor som undersökts, styrda av exploateringsområdets omfattning. Kanske kan framtida forskningsinsatser utanför exploateringsområdet komma att komplettera och nyansera bilden.

Vidare styrker undersökningarna i Skegrie antagandet om att ytterligare ansamlingar av megalitgravar har funnits utmed den gamla landsvägens sträckning. Intressant är också att även Skegrie, i likhet med Döserygg, ligger lokaliserat till ett vägskäl.

Ett organiserat samhälle

Det är helt uppenbart att Döserygg och Skegrie varit platser av stor betydelse. Troligen har dösarna utgjort gravrum för den ledande delen av befolkningen. Men platserna har varit mycket mer än bara gravfält. Palissadvägen och deponeringar eller offer i våtmark och kring gravarna visar att man höll ceremonier som kanske var öppna för hela bygdens befolkning. Ritualerna knutna till gravmonumenten kan ha syftat till att legitimera och vidmakthålla elitens överhöghet genom offer av ett produktionsöverskott till förfäderna (Nordquist 2001, Andersson 2003).

Megalitgravarna var också symboler för varaktighet. Monumentens beständighet är en påminnelse om att människorna under yngre stenålder inte bara var engagerade i det förflutna utan även i framtiden. Gravarna som byggdes av sten var en förmedlare mellan dåtid, nutid och framtid. Dessutom tyder hela idén med megalitgravar på en ny syn på landskapet. Det är en aktivitet som innebär att man för första gången modellerar om

naturen i sin omgivning – flyttar stenblock, röjer skog och planar ut en yta. Till skillnad från de äldre jordgravarna blev megalitgravarna på ett nytt sätt synliga i landskapet. De imponerande monumenten på Döserygg och i Skegrie, byggda av tusentals trästolpar och hundratals stenar på åtskilliga ton styck, tyder på att det rör sig om ett välorganiserat samhälle. Avverkning av träd och tillverkning av stolpar har krävt sin arbetsinsats liksom grävningen av rännor och fundamentsdiken. Transporten av sten som sannolikt hämtats från kustområdet där stenar ligger exponerade och är mer lättillgängliga, är ett organisatoriskt kapitel för sig. Starka krafter måste ha existerat och haft förmågan att uppåbåda de resurser i människor och material som krävts för att uppföra monumenten. Ett resursnät som förutom själva arbetskraften dessutom måste ha involverat en räkka av specialister, allt från stensmeder som tillverkat alla de yxor som gått åt i samband med avverkning och beredning av timmer till byggnadskunniga »megalitarkitekter», konstruktörer, och anläggare.

Bland järnåldersbönder

Av de arkeologiska lämningarna att döma har Döserygg och Skegrie haft sin aktiva tid under drygt 1000 år av den yngre stenåldern. Mycket tyder på att platserna därefter mist sin betydelse som rituella centra, men att de fortsatt respekterats och lämnats utan större åverkan under flera tusen av de följande åren. På Döserygg fanns överhuvudtaget inte några spår av yngre aktiviteter att tala om. Inga boplatslämningar och inte heller några gravar eller andra tydliga rituella lämningar från yngre perioder. Det är först under yngre järnålder (ca 500–1000 e.Kr.) som vi ser de första tecknen på bebyggelse med ett litet grophus i den östra utkanten av undersökningsområdet.

Förhållandet tycks vara likartat i Skegrie. Det är först under järnåldern som platsen tas i anspråk för bebyggelse. Här är dock bebyggelsepåren mer påtagliga och intensiva. Man tycks ha bott mitt ibland stenåldersmonumenten. Det verkar som om järnåldersmänniskorna i stor utsträckning respekterat monumenten och anpassat sina hus efter dem. I ett fall hade man till och med byggt in en rest sten som en del av väggen i ett grop-hus (Söderberg i manus).

Det finns dessutom tecken som tyder på att järnåldersmänniskorna lagt ned föremål vid dösa, kanske som ett slags offerhandling. Ett klipp av ett arabiskt mynt och ett förgyllt hängsmycke nära kammaren i den nyupptäckta dösen kan vara exempel på detta. Det är inte särskilt ovanligt att föremål och spår efter sentida aktiviteter påträffas vid undersökningar av megalitgravar. Som ett exempel kan nämnas dösen *Trollasten* vid Stora Köpinge i Ystadsområdet. Vid undersökningen av döskammaren framkom stora mängder vikingatida keramik och en del andra föremål från vikingatiden (Strömberg 1968).

Att man valde att respektera och till och med integrera megaliter i bebyggelsestrukturen i Skegrie kan ha många förklaringar. Kanske såg man de äldre monumenten som attraktiva eller som ett slags tillgångar, som tillskrevs förfäderna och som gav ägaren eller släkten som innehade gården rättighet till marken. Det finns mycket källmaterial som underbygger detta. Bland annat anger såväl gamla norska som svenska lagtexter att gravhögar kunde fungera som en slags »lagfarter» för släkters jordinnehav (exv. Zachrisson 1994:226, Skre 1998, Anglert 2003:121). Inte sällan finner vi också att de högar som uppfördes under bronsåldern, ibland byggda över megalitgravar (exv. Hansen 1931, Jacobsson 1986), användes för återbegravning även under järnålder (exv. Strömberg

1961:60, Anglert 2003:118). Detta skulle kunna tyda på en sådan hävd. Ännu en kategori av källor som visar på högarnas betydelse i ett bebyggelsesammanhang är ortnamnen. Efterledet -ie, som i Skegrie, syftar på just »hög». Ortnamnsvetenskaperna menar att denna efterled, som förövrigt är särskilt utbredd på Söderslätt, kan ha anor från järnåldern (Skansjö 1983:64, 95). Skegriedösen har en iögonfallande placering vid kyrkan och ligger i direkt anslutning till en gårdsbebyggelse som förmodligen är tämligen samtida med ortnamnets tillblivelse. Det förefaller därför inte orimligt att anta att det är just Skegriedösen som låtit ge namn åt byn, även om det idag inte finns särskilt mycket kvar av den hög, som namnet antagligen syftar på och som en gång täckte dösen.

Förstörelsen av monumenten

Mycket tyder alltså på att stenmonumenten låtit stå kvar tämligen orörda fram i järnålder. När börjar då förstörelsen av monumenten? Det finns anledning att tro att de första ingreppen sker i samband med kristnandet och att den nya missionerande religionen haft intresse av att på sina håll göra sig av med gamla kultplatser som Döserygg och Skegrie. Hedendomen fanns kvar i människors medvetande flera hundra år efter kristendomens införande och dess världsåskådning kvarstod som en levande folkstro vid sidan av den nya läran. Vi får anta att monumenten fortsatt hade stor betydelse i religionsutövandet som en del av en ihängande förfäderskult hos lokalbefolkningen och att detta var skäl nog att plocka bort dem. En hel del sten användes säkert också till den nya religionens manifesterande genom 1100- och 1200-talets många kyrkobyggen. Att använda stenblock från megalitgravarna till kyrkorna kan också ha symboliserat kontinuitet med

äldre traditioner. Även om de flesta kyrkorna på Söderslätt i huvudsak är byggda av andra byggnadsmaterial än gråsten (Anglert 1995:69ff), måste en anseelig mängd sten ha gått åt för att anlägga grundmurarna till alla dessa kyrkor i Nordens kyrkotätaste område (Skansjö 1983:172f).

Vidare har mycket sten gått åt till anläggandet av staden Malmö framförallt under 1400- 1500- och 1600-talet, och i synnerhet befästningsanläggningen Malmöhus. Det är säkert ingen slump att megalitgravarnas antal är litet i Malmötrakten och att ingen av de megalitgravar som kunnat påvisas i stadens närhet varit bevarade. Stora mängder material av olika slag forslades till Malmö från ett stort område i samband med att staden befästes (Rosborn 1977). Det kan därför inte utslutas att stadens utveckling kan ha påverkat megalitgravsbeståndet också i ett större område. Även andra städer i regionen har haft ett stort behov av sten som kan ha medverkat till långväga transporter. Från Landskrona finns exempel från 1700-talets mitt, hur »stenbristen» löstes genom att man lämnade förskotts betalning till »bönder, ryttare och husmän» för att öka tillförseln av sprängd och osprängd sten. Även fiskare transporterade sten sjövägen för att bidra till stadens befästningsanläggningar (Jönsson 1993:229).

Den bäst dokumenterade förstörelsen av megalitgravarna sker under 1700-talet och 1800-talets början till 1800-talets mitt (Sandén 1995:68). Framförallt behövdes mycket sten till uppförandet av nya gårdar i samband med enskiftet. Samtidigt undanröjdes flera megalitgravar som ansågs utgöra hinder för jordbruket när ny åkerjord togs upp och den totala fullåkersbygden etablerades (Skansjö 1983:104). Nu börjar också hamnar i många närliggande städer som Trelleborg och Ystad att anläggas.

Dessutom vet vi att en del av kyrkans män fortfarande var aktiva och på sina håll mer

eller mindre gick bärsärkargång bland socknens fornminnen. Om detta finns flera nedteckningar och beskrivningar. Bland annat berättas om hur Per Hindström som var kyrkoherde i Dalköpinge och Gislöv i slutet av 1700-talet medvetet förstörde megalitgravar för att kväsa församlingsmedlemmarnas vidskeplighet:

P.H. har erhållit en herostratisk ryktbarhet genom sin vandalism i fråga om förs:s fornminnen. »Antingen av en tilljord heroism el. att följaga vidskepelse hos sina åhörare förskräcktes han ej för sägnerna (att byn sågs brinna, då man försökte spränga bort dösa) och sina föregångares öden utan med en gruvlig skamlöshet lät han simpliciter bortspränga» först och främst häradets märkligaste fornminne, den sägenomspunna Jelles dös, belägen v. om G. på hemmanet n:r 27 nära prästvägen från D. till G., men därjämte 4 andra dösar, bl.a. den s.k. Modes dös på Simmarödsmarken, vars stenar lades i kyrktornet i G., samt en som kallades Torbergs dös. (Lunds stifts herdaminne 1951:315f).

Antagligen är det i detta sammanhang de sista megalitgravarna på Döserygg försvunna. Från kartmaterial och nedteckningar gjorda av sockenpräster i olika skrifter vet vi, att det fortfarande stod kvar åtminstone en, troligen två dösar vid mitten av 1700-talet. På senare kartor är de försvunna och omtalas inte heller längre i några skriftliga källor. Några uppteckningar om fler dösar utöver den befintliga i Skegrie finns inte i det historiska källmaterialet, vilket kan betyda att förstörelsen av de övriga monumenten skett tidigt. Varför just »Skegriedösen» av Skegriedösarna fick stå kvar kan ha många orsaker. Kanske räckte det med detta enda praktexemplar som »lagfart» för släktens jordinnehav.

Mot ett nytt förhållningssätt

Efter utgrävningarna på Döserygg och i Skegrie ser vi onekligen på megalitgravsfenomenet med nya ögon. Något liknande

Döserygg har aldrig tidigare påträffats i Skandinavien. Komplexiteten gör att vi måste söka oss till Brittiska öarna och Frankrike för att hitta jämförelser. Vi vet alltså fortfarande mycket lite om hur den här formen av platser sett ut, varför de byggdes och vilken roll de spelade i samhället.

Med Döserygg får vi för första gången möjlighet att studera hur en megalitisk grav- och samlingsplats i större skala från tidigaste delen av den yngre stenåldern var organiserad. Genom att datera lämningarna och analysera gravfältets materiella kultur i ett långtidsperspektiv kan vi studera hur platsen utvecklats och förändrats. Tack vare de omfattande aktivitetsspåren som omger gravmonumentet kan vi dessutom söka en förståelse för vilka handlingar som skett i anslutning till megalitgravarna och hur dessa förändrats över tid.

Döserygg står i nuläget i särklass med sin omfattning och komplexitet. Men hur ser det egentligen ut kring de befintliga ensamliggande dösarna? Finns det element från andra platser som kan antyda att liknande komplexa miljöer som på Döserygg och i Skegrie kan ha funnits på fler ställen?

Klart är att bilden av megalitgravarna som ensamliggande måste omvärderas fullständigt. I själva verket har anhopningar av megalitgravar och sammansatta megalitgravfält existerat. Både Döserygg och Skegrie talar dessutom för att förstörelsen av monumentet varit mycket mer omfattande och utplånande än vi tidigare föreställt oss. Det skattade antalet megalitgravar som ursprungligen funnits på Söderslätt måste antagligen uppräknas avsevärt, kanske till flera hundra. Om vi dessutom antar att liknande platser funnits även på andra håll i Skåne, kan det för landskapet som helhet röra sig om över tusentalet, kanske rent av flera tusen.

Avslutningsvis kan det konstateras att E6-

projektet också gett möjlighet att mer ingående belysa frågor kring förhistorisk kommunikation. Utmed den gamla landsvägen, nuvarande väg E6, verkar det ha löpt ett kommunikationsstråk som var i bruk redan under yngre stenålder och som ställvis, på Döserygg och i Skegrie, varit manifest utformat. Megalitgravar tycks ha kantat denna led ungefär så som bronsåldershögar kantat den så kallade »bronsåldersvägen» (Sköld 1963).

Vi har i nuläget precis påbörjat analysera materialet från undersökningarna. Flera års bearbetning kvarstår. Sannolikt kommer några av våra nuvarande idéer att förändras och nya upptäckter att komplettera bilden. En sak är dock säker, vi är på väg mot ett nytt förhållningssätt när det gäller synen på den yngre stenåldern och megalittraditionen, såväl gällande Söderslätt som Skandinavien och Västeuropa i övrigt.

Summary

Two impressive megalithic complexes unique to the Nordic countries, dated to the early and middle Neolithic periods, have been discovered on the archeological sites of Håslöv (Döserygg) and Skegrie in south-western Scania during excavations in 2006–2008. At least 20 megalithic monuments (dolmens) have been found as well as a road lined with palisades and other complex structures such as groups and rows of upright stones. The site has also yielded a rich find of material consisting of grave goods, ritual deposits in wetlands and holes and votive offerings. A second dolmen not far from the still standing long dolmen at Skegriedösen was also discovered. These sites contribute to an entirely new understanding of the way society was organized and constructed during that era.

Referenser

- Andersson, M. 2003. *Skapa plats i landskapet. Tidlig och mellanneolitiska samhällen utmed två västskånska dalgångar*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 42. Lund.
- Andersson, M. 2004a. *Making Pluce in the Landscape. Early and Middle Neolithic societies in two West Scanian valleys*. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Andersson, M. 2004b. Domestication and the first Neolithic concept. I: Andersson, M., Karsten, P., Knarrström, B. & Svensson, M. *Stone Age Scania. Significant places dug and read by contract archaeology*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter No 52. Stockholm. s. 143–190.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde*. Lund.
- Anglert, M. 2003. Uppåkra. Bland högar, ortnamn och kyrkor. I: Anglert, M. & Thomasson, J. (red.). *Landskapsarkeologi och tidig medeltid*. Uppåkrastudier 8. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. N° 41. Lund. s. 115–144.
- Burenhult, G. 1999. *Arkeologi i Norden 1*. Stockholm.
- Burl, A. 1993. *From Carnac To Callanish The Prehistoric Stone Rows of Britain, Ireland, and Brittany*. Yale.
- Gennep van, A. 1909. *Les rites de passage: étude systématique des rites*. Paris.
- Gennep van, A. 1960. *The Rites of Passage*. Chicago.
- Hansen, F. 1931. En nyfunnen döa i Skåne. *MLUHM* 1930–1931. Lund. s. 227–239.
- Harding, J. 2003. *Henge monuments of the British isles*. Mount Pleasant.
- Jacobsson, B. 1986. The Skogsdala Dolmen. A Long Dolmen beneath a Bronze Age Burial Mound at Skogsdal, South Scania, Sweden. *MLUHM* 1985–1986. Lund. s. 84–114.
- Jönsson, Å. 1993. *Historien om en stad. Del I. Landskrona 1413–1804*. Landskrona.
- Karsten, P. 1994. *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. No 23. Lund.
- Koch, E. 1998. *Neolithic Bog Pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*. Köpenhamn.
- Larsson, L. 2000. Axes and Fire – Contacts with the Gods. I: Olausson, D & Vandkilde, H. (ed.). *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*. Lund, s. 93–103.
- Larsson, L. 2007. Ett långt liv i trakten av Trelleborg. Konstruktion och destruktion av långhögar och stensgravar. I: Larsson, S. & Arcini, C. (red.). *En arkeolog i Trelleborg*. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm, s. 132–147.
- Lunds stifts herdaminne: från reformationen till nyaste tid. Ser. 2. Biografier, 3. Skyttis och Vemmenhögskontrakt. 1951. Lund.
- Nilsson, B. & Hanlon, C. 2006. Life and work during 5,000 years. I: Karsten, P. & Nilsson, B. (ed.). *In the Wake of a Woman. Stone Age Pioneering of North-eastern Scania, Sweden, 10,000–5000 BC. The Årup Settlements*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska Undersökningar, Skrifter No 63. Stockholm, s. 57–178.
- Nordquist, P. 2001. *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktionen av social ojämlikhet i Skåne, 5500–1100 f. Kr.* Umeå
- Rosborn, S. 1977. *Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum*. Malmö.
- Roughley, C., Sherratt, A. & Shell, C. 2002. Past records, new views: Carnac 1830–2000. *Antiquity* 76 (2002), s. 218–223.
- Rudebeck, E. 2002. Vägen som rituell arena. I: Jennbert, K., Andrén, A. & Raudvere, C. (red.). *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Lund, 167–200.
- Sandén, U. 1995. *Bevare oss väl. En studie av megalitgravarnas bevaringsgrad på Söderslätt*. Stencil. Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.
- Skansjö, S. 1983. *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*. Skånsk senmedeltid och renässans 11. Skriftserie utgiven av vetenskaps-societeten i Lund. Lund.
- Skre, D. 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr.* Acta Humaniora. Oslo.
- Sköld, P. E. 1963. En väg och en bygd i gammal tid. *Ale. Historisk skrift för Skåneland* Nr. 2/1963. Lund. s. 1–15.
- Sköld, P. E. 1968. *Söderslätt förhistoria*. Lund.
- Smith, I. F. 1965. *Windmill Hill and Avebury*. Oxford.
- Strömberg, M. 1961. *Untersuchungen Zur Jungeren Eisenzeit In Schonen. II. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 4. Bonn/Lund.
- Strömberg, M. 1968. *Der Dolmen Trollasten in St. Köpinge, Schonen*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. N° 7. Bonn/Lund.
- Tilley, C. 1999. *The Dolmens and Passage Graves of Sweden. An Introduction and Guide*. London.
- Zachrisson, T. 1994. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 2. 1994, s. 219–238.

Heliga Kors och S:t Laurentius kyrkor i Ronneby

Av Harald Anderson

Almedan 8 B, Karlskrona

Den historiskt så intressanta stadskyrkan i Ronneby känner vi under namnet Heliga Kors kyrka. Detta är dock inte kyrkans ursprungliga namn.

Den 10 augusti, sannolikt ett år i slutet av 1100-talet, då kyrkan invigdes, helgades den åt Sankt Laurentius, som på sin tid var diakon inom den fornkristna kyrkan i Rom. Enligt traditionen led han martyrdöden på ett halster på ovan nämnda dag år 258. Lauren-

tius kom snart att bli ett av den katolska kyrkans mest vördade helgon. Följdriktigt har han också blivit skyddshelgon för ett stort antal kyrkor världen över. Den latinska namnformen Laurentius kom i Norden att förändras till Lauris eller Lars.

Skriftliga källor från medeltid och renässans är naturligt nog sällsynta, men genom en rad indirekta uppgifter kan man ändå anse det klarlagt vem som är den nuvarande

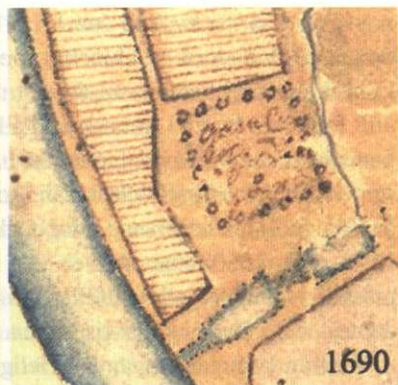
Ronnebykyrkans ursprungliga skyddshelgon. Några exempel: År 1400 gav självaste påven det tyska brödraskapet i Ronneby tillstånd att upprätta ett altare i stadens S:t Laurentius kyrka. – Invigningsdagen för en kyrka firades årligen som dess födelsedag med högtidligheter i kyrkan, s.k. kyrkmäss och gärna också med en lokal marknad. I ett brev från 1486 tillåter kung Hans borgarna i Ronneby att hålla två årliga marknader. Vad gäller tidpunkten för sommarkmarknaden heter det: »... fførste marchen schal paagonge sancti Laurentii afften oc stondende bliffue two dage ther nest effter ...». Marknaden skulle alltså starta på kvällen den 9 augusti

Johannes Mejers karta över Ronneby från c:a 1650.

Ronneby stad och åkermarken nedströms, år 1690.

Detalj från 1690 års karta med »gamle kjörgård» och fiskdammar i bäcken från Skärsjön.

Heliga kors-lyckan 1802 med de gamla fiskdammarna destruerade till en vattensamling i bäckfåran.

och sluta först på kvällen den 11. – Inskriptionen på den stora kyrkklocka, som göts i Lübeck år 1593 berättar att arbetet utfördes »till Laurentii kyrka i Ronneby». På klockan fanns också en bild av helgonet med sitt halster. – Ett fåtal kyrkböcker från Ronnebys danska tid finns bevarade. I dopböcker från 1640- och 1650-talen skriver den danske prästen vid upprepade tillfällen att barnen döptes »her i Byen i s. Lavris kirke».

Varifrån kommer då namnet Heliga Kors, som blev en allt vanligare beteckning för kyrkan uppe på stadsberget, ju längre fram vi kommer i den svenska tiden? Har möjligen en annan helgedom varit den ursprungliga Heliga Korskyrkan och var låg i så fall denna?

Christopher Cronholm, präst och lärare i Karlshamn, sammanställde i mitten av 1700-talet en detaljerad redogörelse för vårt landskap under titeln »Blekinges beskrivning». I avsnittet om Ronneby skriver han bl.a.: »Så visas även tecken efter en kyrka, som kallas Hel. Kors kyrka, nu i en lycka med samma namn». Längre fram i texten återkommer han till ämnet: »Angående kyrkoförfattningen och dess tillbehör, så må sägas att utan den nu i stånd varande kyrkan, har fordom varit en Heliga Kors kyrka kallad, efter vilken än öster om byn synas märken och lämningar av en gammal mur». Enligt vad Cronholm fick sig berättat skulle kyrkan ha förstörts i det han kallar »den sista fejden». Härmed avsågs troligen den del av det Nordiska sjuårskriget, som kulminerade i »Ronneby blodbad» måndagen den 4 september 1564.

Enligt Cronholm skall det alltså öster om den dåvarande stadsbebyggelsen tidigare ha legat en Heliga Korskyrka på ett åkerstycke, som fått sitt namn efter denna kyrka. Även kyrkogårdsmuren stod kvar då Cronholm besökte platsen.

Det är naturligtvis också av intresse att se vad kartorna har att berätta. Den äldsta bevarade stadskartan över Ronneby ritades ca

1650 av den danske kartografen Johannes Mejer. I det för oss aktuella området finns i närheten av några byggnader ordet »Meierhöfe» inskrivet. Ordet har en ungefärlig betydelse av förvaltargård och namnet är till sin bakgrund och karaktär sådant att det kan tänkas ha samband med den åkermark, som vi vet att danske kungen redan från tidig medeltid hade i Ronneby. På kartor från 1690, 1697 och 1770 finns den av Cronholm omnämnda kyrkmuren markerad. Inom den kvadratiske ram, som muren bildar på 1690 års karta står orden »gamle kjörgård» (gamla kyrkogården) inskrivna. På en vackert färglagd karta från 1802 finns också åkermarkens namn »Heliga Korslyckan» angivet. Som ett intressant sidofynd kan nämnas att strax söder om kyrkmuren finns i fåran av den bäck, som sannolikt rann upp i Skärsjön (belägen några kilometer norrut), två stycken små fiskdammar placerade. Ända fram till senare delen av 1800-talet visar kartorna de återstående resterna av dessa fiskdammar.

Några dokument som förklarar bakgrunden till Heliga Korskyrkans tillkomst, placering och användning finns naturligt nog inte bevarade. Med tanke på de förhållanden, som rådde i Sydsandinavien under kristendomens första tid finns det dock faktaunderlag nog för att följande beskrivning skall kunna betraktas som sannolik.

Kristnandet av Blekinge tog fart under senare delen av 1000-talet. Missionen riktad mot vårt landskap utgick från den biskopskyrka, som danske kungen Sven Estridsen lät upprätta i Dalby utanför Lund. Biskop Eginio från stiftet Hamburg-Bremen hade år 1066 kallats för att leda verksamheten. Den mäktiga katedral med tillhörande kloster, som uppfördes i Dalby var helgad åt det Heliga Korset. Enligt den samtida krönikören Adam av Bremen var en av huvuduppgifterna för Eginio och hans kyrka »att kristna det vilda folkslag, som kallas blekingar». Det förhål-

landet att kyrkorna både i Ronneby och i närbelägna Edestad vigdes till det Heliga Korsets ära faller väl inom ramen för tanken, att de kan ha utgjort tidiga dotterkyrkor till den missionsverksamhet, som utgick från Dalby.

De första kristna kyrkorna inom ett nytt område byggdes inte sällan som gårdskyrkor på egendom, tillhörande kungen eller någon storman, eftersom det var inom detta samhällsskikt, som kristendomen först slagit rot. Även i detta avseende är placeringen av vår lokala Heliga Korskyrka logisk med tanke på närheten till det tidigare omnämnda gårdskomplexet Mejerhöfe. Platsen låg på en svag höjdsträckning i åkermarken längs ån. Ett litet stycke uppströms når man fram till den slinga av Ronnebyån, som under tidig medeltid på tre sidor omgav den lokala marknadsplatsen, vilken i sin tur kom att utgöra basen för en framväxande stadsbebyggelse.

När Laurentiuskyrkan, Ronnebys nuvarande stadskyrka, byggdes i slutet av 1100-talet var den geografiska omfattningen av Lunds stift reglerad sedan mer än ett halvsekel tillbaka. Även för denna kyrka kan man se ett band till den kyrkliga centalort, som vid denna tid kommit att gälla för Blekinge. Domkyrkan i Lund var nämligen liksom den blivande stadskyrkan i Ronneby helgad åt S:t Laurentius. (Dalby hade vid det här laget sedan länge upphört att vara stiftscentrum för Blekinge, vilket naturligtvis inte hindrar, att Dalbyklostrets missionsarbete kan ha fortsatt.) Det är samtidigt av intresse att notera att någon tidigare byggnad på platsen för den nuvarande stadskyrkan aldrig har kunnat

spåras. Att Ronneby inte skulle ha haft någon kyrka över huvud taget före slutet av 1100-talet stämmer föga med kunskapen om kristendomens utbredning.

För att ännu en gång återvända till kartorna ger oss dessa ett entydigt och likformigt besked om det exakta läget för Heliga Korskyrkan. När de historiska kartbilderna skal enligt jämförs med en dagsaktuell stadskarta finner man, att kyrkan hade sin plats just utanför entrén till den industribyggnad som senare bl.a. haft namnet Wilden. Vid den marknivåsänkning och det byggnadsarbete, som utfördes här år 2001 var platsens förhistoria tyvärr ännu inte utforskad. Ifall den åkerjord, som tidigare fanns på området, gömde några gravfynd från »gamle kjörgård» på ett större djup än dit bondens plog hade nått, får vi därför sannolikt aldrig veta.

Referenser

Otryckta källor

Ronneby församlings arkiv
Födelseböcker

Tryckta källor

Danska riksarkivet
Diplomatier

Litteratur

- Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, översättning Emanuel Svedberg. Proprius förlag, Stockholm 1984.
Cronholm Christopher, *Blekings beskrivning*; utg. av Torsten Rosencrantz, Malmö 1976.
Tuulse Armin. *Sveriges kyrkor, Blekinge, band IV, häfte 1*, Ronneby.

Den urbana borgen och den lantliga staden – djurhållning och kost i det medeltida Sölvesborg

Av Ola Magnell

Osteolog, Inst. för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Inledning

Två mindre benmaterial från det medeltida Sölvesborg har blivit analyserade för att belysa kost och djurhållningen i staden och på borgen. Studien har dels haft ett lokalhistoriskt perspektiv, då osteologiskt material inte tidigare har analyserats från staden och kunskapen om ekonomi och vardagsliv i Sölvesborg under medeltid är begränsad. Dels har undersökningen haft ett större regionalt perspektiv. Vår kunskap om kost och djurhållning i Blekinge och nordöstra Skåne under medeltid är begränsad, då det finns få analyserade och publicerade benmaterial från området. Överhuvudtaget finns det få osteologiska analyser av djurben från medeltida borgar i Skåne och Blekinge, vilket gör materialet från Sölvesborgs borg intressant, trots att det är kvantitativt litet. De undersökta materialen från Sölvesborg ger ovanligt goda förutsättningar för att jämföra skillnader i kost mellan högreståndsmiljöer, som borgen representerar, och vanliga hushåll i staden, då de kommer från samma ort. Vid tidigare studier av sociala skillnader i kost under skandinavisk medeltid har material från olika områden jämförts och där skillnader även kan återspegla regionala förhållanden.¹

När det gäller vår kunskap om kost och djurhållning i medeltida städer så har den av naturliga skäl i stort präglats av studier av djurben från större städer som Lund och Skara, eftersom det där har företagits många utgrävningar och omfattande benmaterial tillvaratagits och analyserats.² Det är alltså av

intresse att undersöka hur utslaktning och djurhållning i en mindre stad, som Sölvesborg, tedde sig i jämförelse de större städerna. Går det att i benmaterialen se spår av en urbanisering eller ser de snarare ut som ett landsbygdsmaterial?

Djurben från Sölvesborgs borg och kvarteret Uttern

Totalt 9 kg djurben från utgrävningarna 1940–1942 av borgen har analyserats. Benen antas, baserat på benens goda bevaring, komma från provschakten i vallgraven och inte från själva borgkullen. I artikeln om utgrävningarna under 1940-talet av Lars-Göran Kindström nämns inget om något djurbensmaterial.³

Då djurbenen kunde tänkas komma alltifrån den första borganläggningen från 1200-talet till 1700-talet, då det finns skriftliga källor om att vallgravarna hade fyllts igen, har två ¹⁴C-dateringar blivit utförda. Det äldsta skriftliga belägget om borgen omtalar att den innehades 1263 av hertig Otto av Braunschweig, men detta är omtvistat då andra källor anger att hertig Otto dog redan år 1252. Tillförlitliga daterande belägg i form av skriftliga källor liksom fynd från utgrävningar, som till exempel mynt, finns först från 1300-tal.⁴

Färg och textur på benen indikerar att de kommer från minst två olika lager med brunaktiga respektive gulvita ben. De gulvita benen uppvisar spår efter rotetsning, vilket

tyder på att de legat mer yttligt och därmed är yngre än de bruna. Ett brunfärgat ben har daterats till 1205–1270 (LuS 7867: 805±45BP). Från utgrävningarna fanns det tidigare inga fynd äldre än 1300-tal, men utifrån paralleller till byggandet av motteanläggningar med en borgkulle på andra platser i Danmark har det antagits att borgen anlades någon gång under 1200-talet.⁵ Detta antagande kan nu bekräftas av ¹⁴C-dateringen. Då det daterade benet utgörs av ett vildsvinsben och storvilt är något typiskt för just borgar (se nedan), så det är rimligt att knyta dateringen av benet till borganläggningen.

Ett gulvitt ben har daterats till 1310–1430 (LuS 7868: 550±45BP). Sammanlagt rör det sig visserligen om endast två ¹⁴C-dateringar, men de indikerar att djurbenen i huvudsak kommer från en relativt begränsad period mellan år 1200–1400, vilket gör att benmaterialet kan knytas till borgens framväxt och storhetstid.

Det andra materialet utgörs av ungefär 5 kg ben från utgrävningar 1988 i kvarteret Uttern vid Västra storgatan mitt emot St

Nicolai kyrka i Sölvesborg. Bebyggelselämningar och fynd av koppar, i form av fragment av spill och beslag, indikerar att metallhantverk bedrivits på platsen. De analyserade djurbenen kommer från de tidigaste bebyggelselämningarna i det undersökta området och kan knytas till perioden sent 1300-tal till mitten av 1400-tal.⁶ Det innebär att benmaterialet från kvarteret Uttern delvis är samtida med det från borgen.

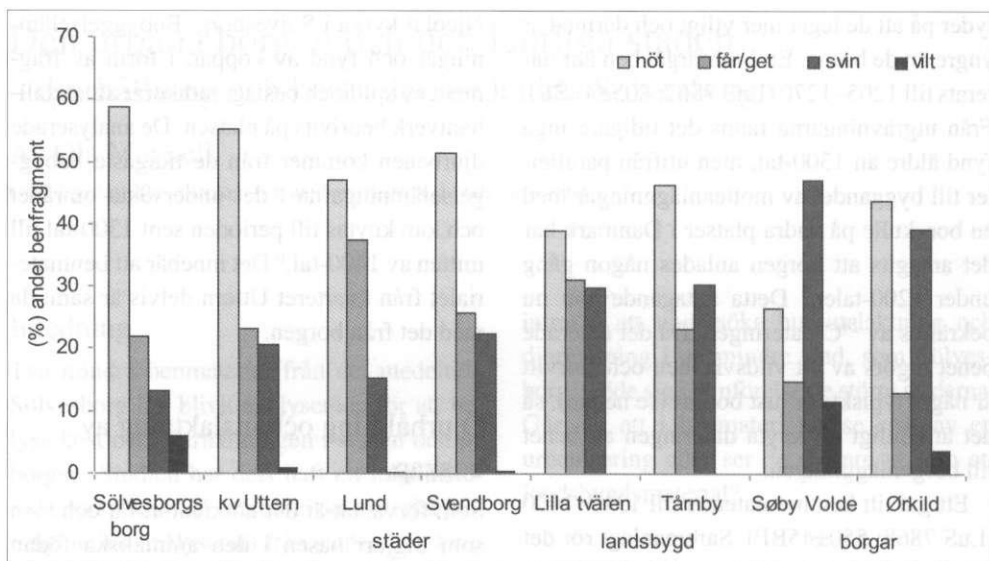
Djurhållning och utslaktning av boskap

Som förväntat är det nötkreatur, får och svin som utgjort basen i den animaliska födan både på borgen och i staden under medeltiden liksom på alla andra platser under perioden. Fisk har sannolikt utgjort en betydande del av kosten, men är kraftigt underrepresenterad på grund av bevaringsförhållandena och utgrävningsmetodiken. Artfördelningen av husdjur visar inte på några markanta skillnader mellan borg och stad bortsett från att svin tycks ha utgjort en relativt större andel av kosten i kvarteret Uttern. Båda benmaterialen indikerar att hållningen av nötkreatur var av central betydelse, vilket kan ses som relativt typiskt för hög- och senmedeltid.⁷

De skillnader som föreligger i artfördelning mellan Lund och Sölvesborg kan bero på tillfälligheter, men troligen återspeglar det lokala förhållanden med mer får kring Lund på grund av ett öppnare och avskogat landskap mer lämpat för fårskötsel jämfört med nötkreatursbete på fuktiga strandängar och hagar kring Sölvesborg. Intressant nog är artfördelningen för Sölvesborg i det närmaste identisk med den för Svendborg, även det en stad i det danska riket som låg i anslutning till en kunglig borg med en St Nicolai kyrka.⁸ Landsbygdsmaterialen uppvisar en stor lokal variation, men har vanligen en relativt jämn

Tabell 1. Antal fragment av identifierade djurben från Sölvesborgs borg och kvarteret Uttern. *Horn.

	Borgen	Kv. Uttern
Människa		1
Nötkreatur	107	110
Får/get	20	37
Får	17	9
Get	3	
Tamsvin	24	41
Häst	7	
Hund	2	
Kronhjort	1*	
Rådjur	10	1
Vildsvin	1	
Skogshare		1
Gås	5	
Tamhöns	1	4
Gädda	1	
Totalt	198	204

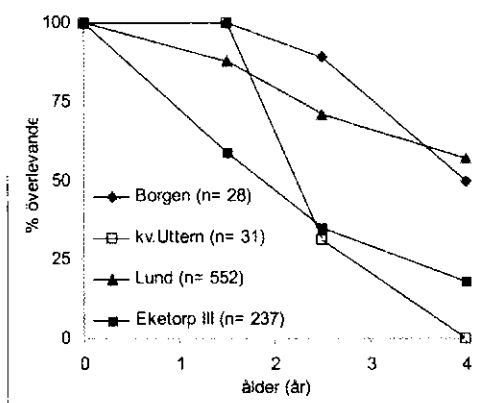

Artfördelning från Sölvesborgs borg och kvarteret Uttern i jämförelse med städer, landsbygd och borgar från det medeltida Danmark. Lund, kvarteret Apotekaren 1200–1300-tal (n=743)⁹; Svendborg (Fyn) (n=4322) och Ørkild (borg utanför Svendborg) (n=5496)¹⁰, Lilla tvären (utanför Ystad) 1200–1300-tal (n=451)¹¹, Tårnby (Själland) (n=923) 1300–1400-tal¹², Søby Volde (Ærø) (n=580) 1100–1200-tal¹³. n = antal fragment.

artfördelning och där svinskötelsen i Skåne och övriga Danmark har varit av relativt stor betydelse. Artfördelningen på Sölvesborgs borg skiljer sig markant från borgar på Själland och öar syd om Fyn, där på många håll svin har utgjort en markant stor andel av kosten.¹⁴ Vad dessa regionala skillnader i djurhållning med mer svinskötelse på de danska öarna och mer nötkreatur i Blekinge beror på är oklart.

Åldersfördelning av nötkreatur baserat på epifyser (tillväxtcentrum på rörben) indikerar olika utslaktning av nötkreatur i staden respektive borgen. Tyvärr finns inte tillräckligt material för analys av utslaktning baserat på åldersbedömning av tänder varken för nötkreatur eller för andra arter. Åldersfördelningen för kvarteret Uttern med en stor andel ungdjur och få äldre djur uppvisar en utslaktning med likheter i Eketorp III på Öland, som kan antas ha varit en självförsörjande enhet på uppfödning och slaktning. Utslaktningen på borgen med få ungdjur och en stor

andel äldre djur tyder på en införsel av djur för slakt, liknande den som är typisk för större medeltida städer som exempelvis Lund och Skara. Denna utslaktning antas bero på urbanisering och att städerna för sin försörjning blev mer beroende på produktion i omliggande landsbygd och införsel av djur, i huvudsak äldre uttjänade mjölkkor och dragdjur, till slakt.¹⁵ Ett annat exempel på uttryck av urbanisering är att över tid i de medeltida städerna minskar andelen svin, vilket tolkas bero på att städernas ökade köttbehov blev tillgodosett med införsel av främst får och nötkreatur till slakt.¹⁶ Den lägre andelen svin på borgen i jämförelse med i kvarteret Uttern liksom skillnader i utslaktning kan ses som ett utslag av att försörjningen av borgen i stor utsträckning var beroende på uppfödning och införsel av slaktdjur från omgivande gårdar. Hushållen i Sölvesborgs stad tycks snarare ha varit självförsörjande med egen uppfödning och utslaktning av boskap.

Utslaktning av nötkreatur utifrån epifyser baserat på material från Sölvesborgs borg och kvarteret Uttern i jämförelse med en medeltida stad (Lund¹⁷) och en självförsörjande enhet (Eketorp III¹⁸).

Vilt

Den mest slående skillnaden av djurbensmaterialen från Sölvesborgs borg och stad är dock andelen ben från vilt, vilken för borgen är sex procent medan den i kvarteret Uttern är en procent. Det kan tyckas som små skillnader, men i medeltida städer utgör andelen vilt som regel alltid mindre än en procent.¹⁹ Endast en lokal från det medeltida Sydsverige uppvisar en högre andel vilt och det är borgen Ekholmen i Västergötland.¹⁹ Intressant är att notera att även detta var en kungsborg. Sölvesborgs borg var som bekant kungamakens centrum i Sölvesborgs län.²⁰ Benmaterial från borgar på Själland och öar syd om Fyn uppvisar även en stor andel vilt och visar på tydliga sociala skillnader i kost mellan aristokratin och den i städer och på landsbygden.²¹ Enligt danska landskapslagar fanns inga begränsningar av jakträtten för allmogen förrän först under slutet av medeltiden.²² Detta visar att skillnaderna i vilt som inslag i kosten mellan borgar och städer snarast utgör ett uttryck av social identitet och olika förutsättningar för att bedriva jakt. Dovhjärt utgör ofta en stor andel av viltet i övriga danska borgar, vilket skiljer dem från Sölvesborgs borg. Skandinavien ligger utanför dovhjor-

tens naturliga utbredning och arten inplanterades till Danmark under medeltiden som jaktbyte, men så tycks inte ha skett i Blekinge. Det finns anledning att misstänka att en stor andel av dovhjortsbeneden från de danska borgarna kommer från djur jagade i vilthägn eller djurgårdar på öar, medan viltet från Sölvesborg troligen representerar byten från den lokala faunan. I kung Valdemars jordebok finns indikationer på cirka 50 öar i Danmark som kring 1230 fungerade som hjorthägn.²³ Vildsvinsfyndet från borgen är intressant, då det finns få fynd av vildsvin från det medeltida Danmark och Sverige. De yngsta benfynden av vildsvin från Skånelandskapen var tidigare från 1000–1100-tal.

Avslutning

Studien baseras på ett relativt litet material och det kan ifrågasättas hur tillförlitligt det är och hur säkra de tolkningar är som har presenterats. Resultaten och tolkningarna bör snarast ses som en förstudie eller hypoteser som förhoppningsvis kan bekräftas eller motsägas i framtiden efter eventuellt kommande utgrävningar och analyser av djurben från medeltida Sölvesborg. Trots ett relativt begränsat benmaterial har analysen gett flera intressanta resultat. Utslaktningen av nötkreatur och inslaget resp. frånvaron av vilt visar på sociala skillnader i kost samt djurhållning och försörjning mellan Sölvesborgs borg och en gårdstomt från kvarteret Uttern.

Slutligen skulle jag vilja tacka Stiftelsen Fond för Blekingisk hembygdsforskning för ett bidrag som möjliggjort denna studie.

Summary

Bones of animals, dating from the 13th–15th centuries, obtained from both the castle and the town of Sölvesborg, have been analysed in order to study the social differences in the diet and animal husbandry in the town as compared to the castle during that period. The results indicate that wild game was far

more frequent in the bone sample from the castle. The kill-off pattern of the cattle in the town sample, showed that most of the animals there were young and this is typical of a self-sufficient unit. Most of the animals slaughtered at the castle were old, however, and that is a pattern similar to that in medieval towns, which were supplied with old cows and draught animals from the countryside. The animal bones thus indicate that Sölvesborg castle functioned as an urban centre while the town was more similar to a rural settlement, at least as regards diet and animal husbandry.

Noter

- ¹ Hufthammer 2000 s. 163–165
- ² Ekman 1973, Vretemark 1994
- ³ Kindström 1945 s. 41–72
- ⁴ Kindström 1945 s. 18, Frank 1972 s. 10–13
- ⁵ Kindström 1945 s. 72–73, Milton 1994 s. 128
- ⁶ Söderberg 1992 s. 19–22
- ⁷ Vretemark 1994 s. 67–74
- ⁸ Jansen 1987 s. 198
- ⁹ Wallander 1991 s. 15–21
- ¹⁰ Hatting 1987 s. 214
- ¹¹ Lindroth 1987
- ¹² Gottfredsen 2005 s. 447–449
- ¹³ Gelskov 2005 s. 462–463
- ¹⁴ Gelskov 2005 s. 465
- ¹⁵ Vretemark 1994 s. 85–87
- ¹⁶ Vretemark 1994 s. 76
- ¹⁷ Ekman 1973 s. 84
- ¹⁸ Boessneck, von den Driesch & Lepiksaar 1979 s. 60–64
- ¹⁹ Vretemark 1994 s. 146–147
- ²⁰ Stenholm 1986 s. 131, Milton 1994
- ²¹ Gelskov 2005 s. 457–464, Hatting 2004, s. 122
- ²² Kulturhistoriskt leksikon för nordisk middelalder 1982, band 7, s. 546
- ²³ Andrén 1997 s. 473

Litteratur

Andrén, Anders, 1997. Paradise lost. Looking for deer parks in Medieval Denmark and Sweden. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. Red., Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. Lund Studies in Medieval Archaeology 19, Riksantikvarieämbetet & Lunds universitet, Lund.

Anglert, Marit, 1984. *Sölvesborg. Medeltidsstaden 54*, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museum, Stockholm.

Boessneck, Joachim, von den Driesch, Angela & Stenberger, Lisa, 1979, *Eketorp: Befæstning og Siedlung auf Öland/Schweden. Die Fauna*, Kungliga Vitterhets historik och antikvitets akademien, Stockholm.

Ekman, Jan, 1973. *Early Mediaeval Lund – the fauna and the landscape*, Kulturen, Lund.

Frank, Ann-Marie, 1972. *Sölvesborgs slottsruin*. Nya undersökningar på borgkullen, *Blekingeboken* 1972.

Gelskov, Sara, Vedback, 2005. *Dyreknogler fra voidstederne på Langeland og Ærø*, Skaarup, J. Red., *Øhavets middelalderlige borge og voldsteder*, Langelands museum, Rudkøbing.

Gottfredsen, Anne Birgitte, 2005. *Husdyrhold og jagt – pattedyr og fugle*, Kristiansen, M. S. Red., *Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år*, Jysk Arkæologisk Selskab, Moesgård.

Hatting, Tove, 1987. *Animal bones from Svendborg*, *Journal of Danish Archaeology* 6

Hatting, Tove 2004. *Husdyrenc*, Roesdahl, E. Red., *Dagligtiv i Danmarks middelalder*, Aarhus universitetsforlag, Århus.

Hufthammer, Anne Karin, 2000. *Kosthold hos overklassen og hos vanlige husholdninger i middelalderen*. En sammenligning mellom animalosteologisk materiale fra Trondheim og Oslo, Dybdahl, A. Red., *Osteologisk materiale som historisk kilde*, Tapir, Trondheim.

Jansen, Henrik, M. 1987. *Svendborg in the Middle Ages. An interdisciplinary investigation*. *Journal of Danish Archaeology* 6.

Kindström, Lars-Göran, 1945. *Sölvesborgs slott. Blekingeboken* 1945.

Kulturhistoriskt leksikon för nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid, 1982, band 7, Rosenkilde & Bagger, Köpenhamn.

Lindroth, Birgitta, 1987. *Ystadprojektet – diskussion kring osteologiskt material från några medeltida landsbyar*. *META* 1987: 3.

Milton, Hans, 1994. *Listers och Sölvesborgs historia. Den förhistoriska och danska tiden*. Hans Milton & Sölvesborgs kommun, Sölvesborg.

Stenholm, Leif, 1986. *Ränderna går aldrig ur. En byggelsehistorisk studie av Blekinges dansktid*. Lund studies in Medieval Archaeology 2, Lund.

Söderberg, Bengt, 1992. *Kvarteret Utern. Medeltida stadsgrävningar Sölvesborg, Blekinge*, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museum, Rapport UV 1992:2, Stockholm.

Vretemark, Maria, 1997. *Från ben till boskap. Kosthåll och djurhushållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara*. Skaraborgs länsmuseum, Skara.

Wallander, Helén, 1991. *Osteologisk analys av benmaterialet från kvarteret Apotekaren 4, Lund, Uppsats i osteologi II. Osteologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet*.

Dopfunten i Malmö S:t Petri kyrka och Jörgen Steenhugger

Av Anna Maria Göransson

Fil.dr, konsthistoriker, Lund

Dopfunten från 1601 i Malmö S:t Petri kyrka har tillskrivits Daniel Tommisen.¹ Denne hade 1599 fullbordat kyrkans predikstol, skänkt till kyrkan av rådman Engelbrekt Friis. Daniel Tommisen, som påbörjat arbete på Svenstorps slott 1596, kallades till slottsbygget i Köpenhamn i augusti 1600.²

Den åttakantiga dopfunten är utförd i sandsten och svart kalksten. Foten i form av en kalk bär upp cuppan, som är indelad i kvadratiska fält med sex reliefscener och ett

fält med två putti, som håller upp en kartusch samt en inskriftstavla. Reliefscenerna, inom rundbågar och med kerubhuvuden i svicklarna, föreställer: *Syndafloden*, *Omskärelsen*, *Frambärandet i templet*, *Jesu dop*, *Johannes dop* och *Det kristna dopet*. Förebilder för relieferna har varit grafiska blad. För Jesu dop har ett blad av Johannes Collaert använts, för Omskärelsen ett blad av Adrien Collaert. Inom kartuschen finns rådman Rasmus Ludvigsens bomärke och initialer. Inskriftstavlan, med text på latin, anger, att Erasmus Lodovicus 1601 skänkt kyrkan denna dopfunt. På funtens fot sitter de fyra evangelisterna var och en med sin evangeliebok i knäet. Kraftiga voluter bär upp dopfun-

Dopfunten i Malmö S:t Petri kyrka.

Kartusch med rådman Rasmus Ludvigsens bomärke.

ten. Ornamentiken består av beslagsverk, på funtens undersida av fruktknippen och masker. Beslagsverket är guldbelagt, fruktknippena har en bemålning i rött och grönt. Till dopfunten hör en ståtlig baldakin, utförd i trä och i samma modell som predikstolsbaldakinen.

Dopfunten stod ursprungligen i mittskeppet, nära västra ingången. Den har därefter flyttats ett par gånger. 1906 fick den sin nuvarande plats i Krämarekapellet. Trots restaureringar har den bibehållit sin karaktär. Baldakinen hade tagits ned och låg sönderfallen i en »vrå bakom altaret».³

Omdömena om funten har varit samstämmiga. Enligt Lauritz Weibull är »arbetet grovt och den tekniska säkerheten ringa»,⁴ enligt G. Paulsson är »stilen i dopfunten mycket klumpigare än i predikstolen, vilket tyder på att mästare Daniels verkstad haft mer att säga till om än mästaren själv».⁵ Slutligen anser M. Rydbeck, att »funten måste betraktas som ett ganska enkelt verkstadsarbete».⁶

I stället för att tillskriva Daniel Tommisen dopfunten vill jag föra den till hans medhjälpare Jörgen Steenhugger. Dopfunten är inget verkstadsarbete. Visserligen har de fyra evangelisterna, som sitter vid dess fot, en naivistisk prägel och kan inte jämföras med Daniel Tommisens skulpturer. Denne har använt grafiska blad av Heinrich Goltzius som förebilder för Petrus och Paulus på predikstolsbaldakinen.⁷ I gengäld är dopfuntsrelieferna utförda i den från renässansens början moderna reliefstilen med figurerna naturligt placerade från förgrunden och inåt rummet. Figurerna är satta, vilket beror på att de skall ses uppifrån. Predikstolsrelieferna, däremot, har en ålderdomlig utformning därigenom att figurerna, långa och slanka, som skall ses nerifrån, står på en list. I Korsfästelsen är Gravläggningsen placerad bredvid korset. Detta kompositionssätt, simultan succession, samt listreliefen var brukligt under tidigare

skeden. Den perspektiviska skickligheten är bristfällig i såväl predikstols- som dopfuntsrelieferna.

Både dopfunten och predikstolen har beslagsverksornamentik och båda har masker. Jörgen Steenhugger har antagligen utfört beslagsverket även på predikstolen. Daniel Tommisen var tydligen mera intresserad av en elegantare ornamentik. Grotteskfrisen med akantusrankor på predikstolsbaldakinen vittnar om detta. Sådana motiv finner man bl.a. hos Serlio.⁸ I jämförelse med Daniel Tommisens eleganta masker är Jörgen Steenhuggers av enklare slag. Det av Daniel Tommisen utförda porträttet under predikstolstrappan, som man antar föreställer Engelbrekt Friis unga hustru Anne, är utsökt.

Jörgen Steenhugger avled 1603. Tidigare under året hade Daniel Tommisen dött i en sjukdom, som även ryckte bort hans hustru och några av hans barn. Jörgen Steenhugger åtog sig försäljningen av de gravstenar, som Daniel Tommisen efterlämnat. Jörgen Steenhugger blev begravd inne i Petrikyrkan, på borgmästares och råds befallning. På hans kista satte Christian Maler ett kors. Det ringdes i alla klockor och sedan »peblingerne» (skolpojkar) sjungit vid den upplysta graven, trädde psalmdiktaren Hans Christensen Stheen fram och höll likpredikan.⁹ Dessa ceremonier bör vittna om att Jörgen Steenhugger var en högt aktad man i Malmö.

Både Daniel Tommisen och Jörgen Steenhugger avled kanske av pesten, som härjade i Danmark, liksom i hela Norden, från 1590-talet. I Norden, där svår missväxt och hungersnöd rått i flera år på grund av ogynnsam väderlek, spred den sig med våldsamt häftighet.¹⁰

Den 29 december 1603 köpte lundasnidaren Jacob Kremberg 500 konststycken, »styckit ofuirhovit for ij sk. og der thil it egeschrinn som samme konststycker i laa» ur Jörgen Steenhuggers dödsbo. Enligt boupp-

Det kristna dopet. Jacob Kremberg, relief på dopfunten i Gårdstånga kyrka.

teckningen efter honom, samma dag, fanns där dessutom bl.a. »en bokstol og en bog papir met nogen konst deri».¹¹

Jacob Kremberg tog Malmöfunten som modell för dopfunten i Gårdstånga kyrka, uppsatt 1621. Den är åttakantig, liksom den i Malmö, men skuren i ek, liksom de övriga inventarierna i kyrkan. Ett kalkformigt stöd bär upp cuppan, som i Malmö, och på foten står åtta stödfigurer.¹² Av dessa är fyra av Krembergs egen hand, en är ett verkstadsarbete, de övriga har tillkommit under senare tid. Dopfunten har antagligen ursprungligen haft fyra stödfigurer, stående evangelister, motsvarande Malmöfunten sittande evangelister. Över funten hänger en baldakin.

Mellan dopfuntscuppans relieffält, kvadratiska liksom i Malmö, är konsolhermer placerade. Relieferna är följande: *Syndafloden*, *Faraos härs undergång i Röda havet*, *Omskärelsen*, *Jesu dop*, *Johannes som döper och vittnar om vem han är*, *Det kristna dopet* samt *Dopet av den etiopiske hovmannen*. I

det åttonde fältet finns en tvålagskartusch med ett motiv föreställande *Den besegrade Ondskan*: Guds arm, som sträcks ut ur ett moln över en på marken sammanringlad orm. I kartuschen står dessutom bokstäverna P S S, initialer för Peder Steensen Sommer, kyrkoherde i Gårdstånga. Eftersom det endast finns denna kartusch till skillnad från både kartusch och inskriftstavla i Malmö, har bildsviten utökats med ännu ett motiv, *Dopet av den etiopiske hovmannen*. *Faraos härs undergång i Röda havet* har ersatt Malmöreliefen *Frambärandet i templet*.

Kartuschmotivet, *Den besegrade Ondskan*, anspelar på exorcismen. Prästen tilltalade den Onde direkt och besvor honom att lämna den som döptes. Under denna tid fortlevde exorcismen i landet.¹³

Jacob Kremberg måste ha sett och studerat Malmöfunten, där den på hans tid stod i Petrikyrkans mittskepp, nära västra ingången. År 1611 hade han fått betalning för två figurer, som han skurit för kyrkans altaruspsats¹⁴

Dopfunten i Malmö S:t Petri kyrka med sittande evangelist.

och måste då ha varit i kyrkan. Han samarbetade med den i Malmö bosatte Statius Otto, mästare till altartavlans övriga skulpturer.

Men även om Kremberg noga studerat Malmöfunten och dess reliefer, har han haft grafiska förlagor för sina dopfuntsreliefer i Gårdstånga kyrka. Han har använt ett par av de blad, som varit förebilder för Malmöfunten, för Jesu dop samma blad av Johannes Collaert, för Det kristna dopet bör det också ha funnits en gemensam förlaga. Dessa bör ha ingått i hans stora konstköp. Därefter har han använt ytterligare några andra förlagor för sin reliefsvit.

Malmöfunten har med Gårdstångafunten som mellanled tagits som modell för ett antal dopfuntar i Skåne och ett par in i Blekinge, i Lunds stift. Dessa 1600-talsdopfuntar, utförda i trä, har varierande underreden och reliefmotiv. Flera av dem är verkstadsarbe-

ten. Övriga skånska dopfuntar i trä från 1600-talet är utförda i annan modell.

Malmöfunten efterföljare finns och har funnits i följande områden: i sydvästra Skåne, i mellersta Skåne, i östra Skåne (en dopfunt) samt in i Blekinge, i Lunds stift. De finns i följande kyrkor: från Malmö och neråt sydvästra Skåne i S. Sallerup, Bunkeflo, Arrie, Vellinge (1635), Fuglie (1656), Håslöv, Bodarp, Reng (Kulturhistoriska museet, Lund), Skegrie (1661); i mellersta Skåne från Gårdstånga till Holmby och Hörby (1647). I Gudmuntorp har det funnits en dopfunt, vilken omtalas i 1828 års inventarieprotokoll som »af Träd med förgylte och målade Bilder samt hvilar på 4/ra Bilder äfven af Träd»; i östra Skåne dopfunten i Everöd (1661); in i Blekinge, i Lunds stift, i Mjällby och Hällaryd (1649).

En av dessa, helt verkstadsutförda dopfuntar, är den från 1635¹⁵ i Vellinge kyrka. Bänkar, predikstol och altartavla hade utförts för kyrkan mellan 1606 och 1608 av Jacob Krembergs frände Joachim Kremberg och hans verkstad. Eftersom denne förmodligen avlidit på 1610-talet bör beställningen då ha gått till Jacob Kremberg.¹⁶ Från 1630-talets mitt hade dennes konst kommit in i ålderdomsskedet. Fortfarande hade han många beställningar av monument för Skånekyrkor, men överlämnade mer och mer till verkstaden.

Vellingefunten har sex reliefer, en kartusch med årtalet 1635 och en vapentavla med bokstäverna W v W, initialer för Willichius von Westhoven, kyrkans patronus. Snidaren, som direkt följt Malmörelieferna, måste ha haft verkstadsförlagorna för dessa reliefer som förebilder.

Dessa verkstadsförlagor och de grafiska blad som varit förebilder både för Malmöfunten och för vissa av Gårdstångarelieferna bör ha funnits bland de 500 konststycken, som Jacob Kremberg köpt ur Jörgen Steen-

Syndafloden.

Omskärelsen.

Frambärandet i templet.

Jesu dop.

Johannes dop.

Det kristna dopet.

huggers kvarlåtenskap. Jag vill därför föra in den som ursprungligen ägt och arbetat efter dessa förlagor, Jörgen Steenhugger, som mästare till Malmöfunten.

Malmöfunten med dess baldakin utgör en ståtlig anblick där den står i Krämarekapellet. Funten har direkt och indirekt varit förebild för en stor grupp trädopfuntar i Skåne, speciella i sitt slag.

Bland dopfuntar i Malmöfuntens efterföljd kan nämnas:

Den stora åttakantiga dopfunten i Hörby kyrka, vilken i ett av fälten har en inskription på latin med prästen Laurentius Petrus Assenius namn och året 1647. Det kalkformiga stödet under cuppan i Malmö och i Gårdstånga har här förenklats till en kolonn omkring vilken det står fyra figurer, evangelisterna. Fyra relieffält har samma motiv som i Malmö och i Gårdstånga. En stor baldakin hör till funten. Funten bör ha tillverkats i den Krembergiska verkstaden i Lund.

Den sexkantiga dopfunten i Hällaryds kyrka i Blekinge har året 1649. Den är mindre än Hörbyfunten, men konstruktionen är densamma, cuppa, som bärs upp av kolonn, som är omgiven av figurer, i detta fall av tre kvinnohermer. Reliefmotiven skiljer sig helt från dem i Hörby. I det första fältet står Adam och Eva omkring kunskapens träd. De två följande fälten har kartuscher. I den ena finner man prostens Mats Kocks emblem, »döds-skalle ur vilken det spirar tre blommor» och i den andra hans hustru Karnas emblem, »blommor och regndroppar, som faller ned över blommorna» samt året 1649. I det första fallet betecknas livet som spirar ur döden, i det andra fruktsamhet. I de övriga fälten är keruber och frukter framställda. Till funten hör en sexkantig baldakin vars hörn är försedda med kerubhuvuden. Hällarydsfunten bör även den ha utförts i den Krembergiska verkstaden i Lund av en snidare, som varit skickligare än Hörbyfuntens. I synnerhet de

tre kvinnohermerna, men även andra partier är elegant skurna. För kvinnohermerna och för Adam- och Evareliefen har man haft samma verkstadsförlagor, som tidigare använts i Lundaverkstaden. – Prosten Mats Kock, en av de namnkunnigaste prästerna i församlingen, skänkte denna dopfunt till kyrkan.¹⁷

Dopfunten från 1661 i Everöds kyrka är av särskilt intresse, eftersom Sthen Pedersen Sommer var kyrkoherde där vid dess tillkomst. Han var son till kyrkoherde Peder Sthensen Sommer i Gårdstånga och var född där. Antagligen ville han ha en dopfunt i sin kyrka, som liknade den i Gårdstånga. Everödsfunten är dock ett verkstadsarbete, av underredet att döma troligen utförd av en snidare från trakten.¹⁸ Den är åttakantig, har sju reliefscener och en kartusch med året 1661. Reliefmotiven är i stort sett desamma som i Gårdstånga, ett motiv har hämtats från Malmöfunten. Dessutom finns ytterligare en reliefscen. Förlagorna måste ha kommit från den Krembergiska verkstaden i Lund. För motivet *Kristi dop* på funten, vilket även finns på en doptavla i kyrkan, har ett grafiskt blad av Johannes Sadeler använts. För motsvarande scen på dopfuntarna i Malmö och i Gårdstånga har däremot ett stick av Johannes Collaert varit förebild. Detta Sadelerblad måste ha kommit från Lund. Varifrån skulle det annars ha kommit till Everöd? Det kan ha funnits bland de 500 konststycken, som Jacob Kremberg förvärvade efter Jörgen Steenhugger i Malmö. – 1658 satte Sthen Pedersen Sommer upp ett epitafium i Everöds kyrka över sig och sin familj och samma år, tillsammans med sina två systrar, ett liknande epitafium över sina föräldrar i Gårdstånga kyrka.¹⁹

I kyrkorna i Bunkeflo, nära Malmö och i Skegrie, längst ner i sydvästra Skåne, finns likadana dopfuntar. Den i Skegrie är från 1661. Båda går tillbaka på Malmöfunten med vissa tillägg från den i Gårdstånga. De är

klumpigt och oskickligt utförda och bör ha tillkommit i den Krembergska verkstaden i Lund.

Kraftfulla prästmän som Mats Kock i Hällaryd och Sthen Pedersen Sommer i Everöd kunde sätta sin prägel på utformningen av dopfontarna i sina kyrkor. I slutet av 1640-talet kunde Lundaverkstaden ännu utföra utmärkta arbeten som Hällarydsfonten, men 1661 fanns det tydligen inte längre någon skicklig snidare där.

Summary

The baptismal font from 1601 in the church of S:t Peter in Malmö has hitherto been attributed to the master stonemason, Daniel Tommisen, who was responsible for the pulpit in the same church. The author here, however, claims that the font instead ought to be attributed to his assistant, Jörgen Steenhugger. The font is made of sandstone and black limestone.

In 1603 the sculptor Jacob Kremberg from Lund bought 500 graphic prints from the property of Jörgen Steenhugger who had died earlier that year. These engravings must have served as models for Jörgen Steenhugger and after him by Jacob Kremberg and his workshop. In 1621 Jacob Kremberg used the font in Malmö as a model for his font, carved in oak, in the church of Gårdstånga in Scania. This became the starting point of the production of a number of wooden fonts in Scania in the 17th century.

Noter

¹ Paulsson, G. s. 145.

² Weibull, L. s. 5f.

³ Wählin, T. s. 93f.

⁴ Weibull, L. s. 15.

⁵ Paulsson, G. s. 145f.

⁶ Rydbeck, M. s. 25.

⁷ Ur Heinrich Goltzius serie »Apostlarna betraktar sina martyrier».

⁸ I Serlios fjärde bok finns avbildningar av ett tak med groteskmotiv med akantusrankor. – Sedan man vid 1400-talets slut upptäckte den målade antika väggdekorationen, framför allt i Neros gyllene hus, får man antaga, att alla konstnärer i Rom vid den tiden tog sig in i dessa »grottor» och avtecknade motiven. Piel, s. 124. Akantusrankor ingår i de s.k. »grotteskerna».

⁹ Weibull, L. s. 12.

¹⁰ Om detta (pesten) säger den unge kungen Christian IV, eller rättare sagt riksråden, i hans namn: »...denne farlige og besmittelige Syge Pestilense som Gud allermaegtigst for Vore Manfoldige Synder og Ondskabs Skyld os til Straf haver paahaengt i Vor Stad Kjøbenhavn ikke alene haver sig udbredt over al Byen, men daglig forøges ...» Mansa, F.V. s. 246f; Lund, T. s. 272; Göransson, A.M. s. 62f.

¹¹ Weibull, L. s. 29.

¹² Rydbeck, O. s. 164f. anser, att det endast funnits fyra stödfigurer. Brunius uppger 1849, att åtta kolonner stöder dopfonten. – I Göransson s. 318, under bild 122 skall stå evangelist i st.f. apostel.

¹³ Luther upptog exorcismen i Taufbüchlein 1523 och 1526. På detta sätt trycktes dopritualet tillsammans med katekesen. De reformerta avskaffade genast exorcismen. I Danmark och Norge levde den kvar till 1783. Den Danske Kirkes Historie s. 197f.; Kornerup, B. s. 271ff.; Göransson s. 91f., n.58.

¹⁴ Weibull, L. s. 40ff.

¹⁵ I Rydbeck, M. och i Göransson, A.M. har Vellingefonten felaktigt fått årtalet 1632.

¹⁶ Göransson, A.M., 1977, s. 32 ff.; Ibid, Ale 1/2005, s. 7ff.; Ibid, Heinrich Kremberg, u.o. 2005.

¹⁷ Mattsson, E.

¹⁸ Besläktade konsolliknande underreden finns under dopfontarna i kyrkorna norrut vid Ivösjön.

¹⁹ Plantin, H. s. 89.

Litteratur

Brunius, C.G., Konstanteckningar under en resa år 1849, Lund 1851.

Den Danske Kirkes Historie IV, Khvn 1959.

Göransson, A.M., Jacob Kremberg och Lundaskolan, Hässleholm 1977.

Ibid, »En bildskärardynasti. Familjen Krembergs verksamhet i Schleswig-Holstein och i Skåne» (Ale, 1/2005, s. 7ff.)

Ibid, Heinrich Kremberg, u.o. 2005.

Kornerup, B., Biskop Hans Poulsen Resen I, Khvn 1928.

Lund, T., Hälsobegrepp i Norden, Stockholm 1901.

Mansa, F.V., Bidrag til Folkesygedommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, Khvn 1873.

Mattsson, E., Hällaryds kyrka, historik, u.o., u.å.

Paulsson, G., Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form. Sthlm 1915.

Piel, F., Ornament-Grotteske in der italicnischen Renaissance, Berlin 1962.

Plantin, H., Everöd, kyrkan-prästgården-prästerne, u.o. 1979.

Rydbeck, M., »Renässansskulptur i Skåne» (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 71. Antikvariska studier IV, Sthlm 1959, s. 8–148.

Rydbeck, O., »Studier i Skånes renässans- och barockskulptur» (Tidskrift för konstvetenskap 1–2, Lund 1916–1917, s. 164f.)

Serlio, S., De Architectura, Venetia 1569.

Weibull, L., »Bildhuggare och träsnidare i Malmö och Lund under renaissancen» (Historisk tidskrift för Skåneland I, Lund 1903, s. 1–48.)

Wåhlin, T. Malmö S:t Petri kyrka. Kortfattad historik och vägledning för besökande, Malmö 1919.

Appendix

Ragnar Blomqvist antar, att Jacob Kremberg ännu levde 1645, eftersom »Jacob Kreyenbergs (Krembergs) gård» i Lund då skadestaxerades för 60 daler, för skador som åsamkats under Gustav Horns krig i Skåne.¹ Men Jacob Kremberg omtalas som »s» – d.v.s. salig, vid en boutredning den 14 februari 1642.² Monica Rydbeck anser, att han avlidit 1641, då boutredningen kan ha tagit en och en halv månad.³ Hans död måste i så fall ha inträffat i slutet av 1641, eftersom han ännu var i verksamhet detta år. Han utförde då läktarpredikstolen i Harlösa kyrka. Hans sista arbete bör ha varit apostlar för predikstolen, från 1641, i Borlunda kyrka.⁴ De utgör ett »gripande vittnesbörd om ålderdomens svaghet».

Verkstaden fortsatte tydligen i Jacob Krembergs gård efter hans död. Jag har antagit, att den av mig kallade Trelleborgssnidaren, övertog Krembergs verkstad.⁵ Trelleborgssnidarens förnämsta arbete är altartavlan i Trelleborgs kyrka. Den bär Frederik III:s namnchiffer och har således utförts efter 1648, Christian IV:s dödsår. Den har samma uppbyggnad som de stora altartavlor, som på 1630-talet utgick från Krembergs verkstad och har som dessa, i huvudstyckets mitt, en nattvardsrelief med likadan karakteristisk omraming. Reliefen går tillbaka på Johannes Ganssogs relief med detta motiv på Lunds

domkyrkas predikstol. Snidaren bör dels ha inspirerats av den, dels använt Ganssogs förlaga, ett kopparstick av Johannes Sadeler, men han har förenklat och med draperier stängt av det perspektiviska djupet. I denna altartavla kan man även urskilja en annan snidares hand, i kvinnohermerna i andra etagen. Dennes hand finner man även i hermerna i altartavlorna i kyrkorna i Stoby och i V. Torup, altartvlor som har Christian IV:s monogram. Denne snidare kan även ha utfört Hällarydsfunten från 1649 att döma av släktskapen mellan hermerna i dessa altartvlor och de tre kvinnohermerna under funten, även om det funnits olika förlagor för dem.

Trelleborgssnidaren bör även ha utfört epitafer i Trelleborgs kyrka. På ett av dessa står årtalet 1647, på ett annat 1654. 1661 fanns det kanske inte längre någon skicklig snidare i Lundaverkstaden att döma av dopfontarna i Bunkeflös och Skegrie kyrkor, den sistnämnda med årtalet 1661.

Noter

¹ Blomqvist, R. Lunds historia. Nyare tiden, Lund 1978. Riksarkivet Köpenhamn, Byfogderegnskaber 1588–1672 Lund »Underretning 1646 om skador under kriget 1644–1646».

² Weibull, L. Hist.tidskrift för Skåneland VI, s. 455.

³ Rydbeck, M. s. 133.

⁴ Göransson, A.M. s. 108.

⁵ Ibid, s. 110.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2009, 200 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Professor Sten Skansjö, Lund, ordf., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielson, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör samt fil. dr Kerstin Arcadius, Malmö, docent Lars Berggren, Lund, docent Peter Carelli, Lund, fil. dr Solveig Fagerlund, Viken, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, länsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, fil. dr Bodil Persson, Lund, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

MAGNUS ANDERSSON & BJÖRN NILSSON
Döserygg och Skegriedösarna
– Megalitgravar på Söäderslätt i ny belysning

I

HARALD ANDERSON
Heliga Kors och S:t Laurentius kyrkor i Ronneby

16

OLA MAGNELL
Den urbana borgen och den lantliga staden
– djurhållning i det medeltida Sölvesborg

20

ANNA MARIA GÖRANSSON
Dopfunten i Malmö S:t Petri kyrka och Jörgen Steenhugger

25

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.